

AGORA

(Re)Actie

Varia: Afrikaanse mobiliteit onder de loep | Paradox van de Avantgarde |
Landschap verdient ontwerp | Belgische woonpaden ontrafeld | Veertig verdiepingen absurdisme

Redactioneel: Brood en spelen tegen reactie?

In de schemering verzamelt zich een groep mensen op een plein. Ze zijn getooid in bivakmutsen en andere gezichtsbedekkende kledingstukken. Als de groep zich in beweging zet, klinken er explosies. Traangasgranaten, rubberkogels en brandbommen vliegen door de lucht en het plein wordt gehuld in een verstikkende nevel. Als de nevel optrekt, blijft een landschap over dat de littekens draagt van actie en reactie. Uitgebrande auto's, gesneuvelde ruiten, verwoeste barricades en foto's van gewonde demonstranten en ordehandhavers zijn de getuigen van de ontbranding van het protest. Kiev, Istanbul, Rio de Janeiro en Bangkok zijn slechts enkele voorbeelden van de plaatsen waar de afgelopen maanden een dergelijk schouwspel heeft afgespeeld. Een aantal gemeenschappelijke kenmerken zijn te vinden. Het zijn allen grote steden, de betogingen zijn massaal en lopen uit op geweld, sociale media speelt een belangrijke rol in de mobilisatie van de demonstranten maar ook in de berichtgeving over de demonstraties. Bovenal is er een andere gemene deler. De demonstraties kunnen worden gezien als een roep om aandacht. De demonstranten worden via de gebruikelijke kanalen van de democratie niet gehoord. Symboliek van plaats en moment speelt een belangrijke rol in de roep naar aandacht. Centrale pleinen hebben een belangrijke symbolische plaats in de demonstraties. Het bezetten van pleinen zoals het Maidanplein in Kiev of het Taksimplein in Istanbul zijn hier recente voorbeelden van. In andere gevallen kan een groot evenement voor maatschappelijke reactie zorgen. Braziliaanse steden waren het toneel van grote demonstraties tegen de economische ongelijkheid in het land tijdens de Confederations Cup, de generale repetitie voor de FIFA wereldkampioenschappen voetbal. Zowel de symboliek van ruimte en het momentum van evenementen of gebeurtenissen zorgt voor de media aandacht die de demonstraties voeden.

Vanuit de discipline 'conflict studies' wordt beredeneerd dat voor een conflict, wat gedefinieerd wordt als een situatie waarin twee partijen onverenigbare doelstellingen hebben, en beide partijen deze doelstellingen achten te verwezenlijken, zowel een voedingsbodem als een vonk nodig zijn die het conflict tot ontbranding laten komen. De rol van plaats wordt gezien als context, die bepaalt hoe het conflict verder verloopt. Deze AGORA gaat tegen deze stelling in, en stelt dat juist het ruimtelijk aspect van conflicten zeer belangrijk is in het begrijpen en oplossen van (dreigende) conflicten. De dreigende ontruiming van het Gezi park in Istanbul, het ontzeggen van het recht om samen te komen in publieke ruimtes in Oekraïne, het inperken van ruimtelijke vrijheden van de Braziliaanse armen door openbaar vervoer duurder te maken en woonwijken te ontruimen: het zijn allen ruimtelijke conflicten die het sociale protest op de pleinen voeden.

De Londense rapper Plan-B beschrijft in zijn single 'Ill manors' het ruimtelijk aspect dat de voedingsbodem was voor de ernstige rellen in

de grote steden in Engeland in de zomer van 2011. Vanuit het perspectief van de gemarginaliseerde jongeren uit de sociale woningbouw wijken bekritiseert hij het eenzijdige ruimtelijk beleid in Londen: 'We got an Eco-friendly government, they preserve our natural habitat. Built an entire Olympic village around where we live without pulling down any flats'. In zijn TedEx lezing vraagt de rapper om aandacht voor de sociale problemen in de wijken en roept hij op tot het stoppen van het sluiten van gemeenschapscentra waar deze jongeren terecht kunnen. Volgens hem is het niet goed te praten dat er voor de Olympische spelen enorme investeringen zijn gedaan in infrastructuur en publiek-private ruimte rondom de stadia en sportaccommodaties terwijl op een steenworp afstand de laatste jeugdhuizen hun deuren moeten sluiten wegens gebrek aan financiële middelen.

Overall ter wereld voelen groepen mensen zich gemarginaliseerd door overheidsbeslissingen, niet gehoord door de politici. Beslissingen die invloed hebben op directe leefomgeving van mensen worden vaak genomen ver weg van de plaats waar ze effect hebben. In een democratie geldt dat iedereen een stem heeft en iedereen zich kan laten horen. Wanneer groepen zich monddood gemaakt voelen, wanneer stemmen roepen maar niet gehoord worden, kan reactie volgen. Het oog van de wereld, bestuurd door de (sociale) media kan een klankkast zijn voor deze stemmen. Symboliek en momentum trekken de blik van de media aan. In de ruimte, op de pleinen van de grote steden, komt het samen. Eeuwenlang zijn brood en spelen gebruikt om de voedingsbodem van sociale conflicten te reduceren, nu lijkt het dat juist deze spelen een katalyserende factor hebben op protest. In het aangebroken tijdperk van informatie en globalisering is er noodzaak aan iets anders. Er is behoefte aan lokale aandacht.

Egbert van der Zee, Hoofdredacteur AGORA

Rectificatie

In het nummer AGORA Mobiliteitstransities is in het stuk "Rechtvaardigheid als raamwerk" op pagina 18 een figuur weggelaten. Dit artikel van Karel Martens is, mét de bijbehorende figuur, op www.agora-magazine.nl geplaatst.

OMSLAG VOOR October 29, 2011. Manifestatie Occupy camp Londen. De Robin Hood Tax campagne pleit voor belasting op financiële transacties tussen banken om te investeren in armoedebestrijding. Foto: David Sandison

OMSLAG ACHTER Here is the 99% - Occupy-protesten in kaart. Infographic door Laura Cornet (www.lauracornet.nl).

Bronnen: Occupy.net, L.A. Times, The Guardian - Active occupy protests map, <http://maya.inspirell.nl> - Occupy map Nederland

Thema: (Re)Actie

Ruimtelijkheid van collectieve actie 04

INLEIDING Nicolas Van Puymbroeck, Tim Devos & Federica Bono

Stedelijke bewegingen 07

KLASSIEKER Stijn Oosterlynck

Mondialisering en de geografie van collectieve actie 08

ESSAY Virginie Mamadouh

Twee oevers, één vredespark? 12

ESSAY Dorien Vanden Boer

David tegen Lange Wapper 16

CASUS Maarten Loopmans

Ruimte voor de strijd om het burgerschap 20

ESSAY Thomas Swerts

Actiegroepen, participatie en de overheid 24

DEBAT met Manu Claeys, Koen Wynants en Maarten Loopmans

Sociale bewegingen, acties en schaal 28

ESSAY Federica Bono

Varia

Landschap verdient ontwerp 33

ESSAY Sylvie Van Damme

Veertig verdiepingen absurdisme 36

RECENSIE Barend Wind

Belgische woonpaden ontrafeld 38

RECENSIE Michiel Overkamp

Afrikaanse mobiliteit onder de loep 39

SCRIPTIERECENSIE Karolien Vermeiren

Paradox van de Avantgarde 40

VRIJE RUIMTE Jurgen Hoogendoorn

Ruimtelijke ordening en grondpolitiek 42

REACTIE Henk Brouwer

Colofon / Het volgende nummer 43

Occupy Wall Street bezet Zuccotti Park in Lower Manhattan, New York. Dag 12, 28 september 2011. Foto: David Shankbone

Ruimtelijkheid van collectieve actie

INLEIDING Nicolas Van Puymbroeck, Federica Bono en Tim Devos

Samenleven verloopt nooit rimpelloos. Strijd en conflict kunnen altijd uitbreken omdat niet iedereen in de maatschappij dezelfde belangen en voorkeuren deelt. AGORA onderzoekt hoe de dynamiek van actie en reactie in een samenleving ruimtelijk verloopt. Niet alleen strijdt men over schaarse ruimte, maar elke (re)actie organiseert zich ook in de ruimte.

Geografen hebben zich niet altijd expliciet toegelegd op het doorgronden van de ruimtelijke dimensies van collectieve mobilisatie. Het onderzoek naar activisme heeft lange tijd braak gelegen. Zo werd het ontstaan van de zogenaamde 'nieuwe' sociale bewegingen aan het einde van de jaren zestig, zoals de milieubeweging of de holebi-beweging, voornamelijk onderzocht in sociologische en politiek-wetenschappelijke studies. Eén van de redenen voor dit 'achterblijven' van de geografie was de sterke Marxistische onderstroom die ruimtelijk onderzoek aanstuurde. Deze maakte dat macro-analyses van kapitalistische structuren grotendeels het veld domineerden. Er werd dus veel minder aandacht besteed aan het handelen van het proletariaat tegenover gevestigde machtsverhoudingen.

Vanuit andere disciplines werd er echter spontaan meer toenadering gezocht tot ruimtelijke begrippen bij de analyse van sociale bewegingen. Vooral het stedelijk karakter van sociale bewegingen trok daarbij de aandacht. Zoals Stijn Oosterlynck in de Klassieker van dit nummer uitlegt, pionierde de socioloog Manuel Castells met zijn analyse van hoe actie tegen de heersende orde in steden van onderuit groeit. Ook vandaag is het nog steeds relevant om op zoek te gaan naar de lokale wortels van politieke transformaties. Recentelijk krijgen de ruimtelijke aspecten van maatschappelijk conflict en collectieve mobilisatie, in al hun mogelijke facetten, echter steeds meer aandacht in geografisch onderzoek. Dit nummer verzamelt bijdragen die op een eigen manier de ruimtelijkheid van sociale bewegingen en maatschappelijke strijd belichten.

Was het nu actie of reactie?

Een actie van een sociale beweging kan eigenlijk net zo goed bekeken worden als een reactie op een bepaalde institutioneel-ruimtelijke organisatie, structuur of kwestie. Bij maatschappelijke strijd is het daarom vaak niet altijd even duidelijk wie ageert dan wel reageert.

Conflict is dynamisch en relationeel omdat er steeds een wisselwerking plaatsvindt tussen actie en reactie

Conflict is dynamisch en relationeel omdat er steeds een wisselwerking plaatsvindt tussen actie en reactie. Deze wisselwerking wordt ingegeven door een op voorhand vastgelegde ruimtelijke structuur waarbinnen geageerd wordt of waartegen gereageerd wordt. Acties en reacties zijn dus nooit volledig zuiver van elkaar te onderscheiden en elke actie binnen een ruimtelijke structuur kan ook een reactie zijn op die ruimtelijkheid of omgekeerd.

Sociale bewegingen worden niet alleen beïnvloed door hun ruimtelijke omgeving, maar ze gaan de ruimte ook op verschillende manieren inzetten binnen een breed scala aan acties. Geografen zijn het erover eens dat ruimte inherent een sociale constructie is en de discipline heeft zich toegelegd op het onderzoeken van de manier waarop de ruimte nu precies sociaal wordt georganiseerd en wat de verschillende factoren zijn die hierbij spelen. Meer en meer ziet men nu ook sociale bewegingen als belangrijke actoren in de ruimtelijke constructie van de maatschappij. Daarom stellen we dat sociale bewegingen elk op hun eigen manier, expliciet of impliciet, een ruimtelijk repertoire opbouwen.

Zo verschillen de ruimtelijke aspecten van een optocht door de straten van een stad of vormen van virtueel e-activisme bijvoorbeeld sterk

Tentbezetting. Foto: Tim Wilson (21 oktober Washington DC)

van de bezetting van een plaats. Daarnaast doet de ruimte er niet alleen toe in het heetst van de strijd. Zo kan de nabijheid van mensen met dezelfde grieven, net als de dichtheid van hun onderlinge netwerken, een belangrijk broeiklimaat vormen voor verzet, dus ook daar speelt ruimtelijkheid een rol. Tegelijkertijd is er ook een immense verscheidenheid aan ruimtelijke reacties als antwoord op mobilisatie. Door de instelling van een avondklok kan men bijvoorbeeld zichtbaar verzet in de kiem proberen smoren. Een andere strategie is dan weer om actievoerders uit te nodigen tot dialoog. Vaak gaat dit gepaard met het verplaatsen van het strijdtoneel van de straat naar de staat.

De ruimtelijkheid van (re)actie is dus net zo gevarieerd als de mogelijke thema's waarover strijd geleverd kan worden. In dit nummer zijn we op zoek gegaan naar de rijke en vaak verknoopte constellaties van ruimtelijke repertoires die sociale bewegingen toepassen en verwerven. Door in te zoomen op de alledaagse ruimtelijkheid van (re)actie probeert AGORA te verhelderen hoe, wanneer en waarom mobilisatie of demobilisatie tot stand komt.

Ruimte als podium

De ruimte wordt vaak opgevoerd als een podium waar conflicten letterlijk een plaats krijgen. Dit werd de laatste jaren dramatisch geïllustreerd op de Tahrir-pleinen van deze wereld of de tentenkampen naar aanleiding van de economische crisis. De strijd kristalliseert zich uit in de ruimte waardoor ideologische en materiële tegenstellingen een fysieke uitdrukkingsvorm krijgen. Daarnaast vormt het recht op de ruimte die bezet wordt vaak ook de inzet van de mobilisering. Denk maar aan de protesten aan het Gezi-park in Istanbul tegen de bouwplannen om daar een koopcentrum neer te planten. De bezetting van plaatsen, net als de ontroofing ervan als reactie, is ongetwijfeld de meest herkenbare, klassieke,

en ook brandend actuele vorm van ruimtelijke (re)actie. Er zijn echter nog veel meer ruimtelijke aspecten van strijd en conflict dan men op het eerste zicht zou vermoeden. Het repertoire is dus veel breder en sociale bewegingen doen vaak beroep op een veelheid aan onderling vervlochten tactieken.

Dorien Vanden Boer toont in haar bijdrage hoe de milieubeweging 'Friends of the Earth Middle East' een stuk grond reconstrueert om een boodschap van vrede en natuurconservatie naar voren te brengen. De ruimte wordt hier dus ingezet als een krachtig instrument voor sociale bewegingen om hun boodschap naar buiten te brengen en zichtbaar te maken. De bijdrage toont echter ook hoe een bepaalde groep mensen die niet past in het ruimtelijk narratief van de milieubeweging wordt uitgesloten. Zo zien we dat ruimte niet neutraal is, maar voortdurend wordt geconstrueerd en gereconstrueerd.

Ook Thomas Swerts toont in zijn bijdrage over mensen zonder papieren hoe de publieke stedelijke ruimte wordt aangewend als podium om bepaalde claims zichtbaarheid te geven door het opvoeren van politieke performances. Dit legt ook de functie van de ruimte als laboratorium bloot waar geëxperimenteerd wordt met nieuwe vormen van participatie en burgerschap. Keerzijde is echter dat mensen zonder wettige verblijfsvergunning zich bloot stellen aan de kans om gedeponeerd te worden telkens zij in de openbaarheid treden om hun recht op burgerschap op te eisen. Daarnaast toont deze casus hoe een veilige ruimte een essentiële vereiste kan zijn voor de zelforganisatie en structurele mobilisering van dergelijke bewegingen.

Federica Bono toont vervolgens in haar bijdrage hoe de ruimtelijkheid van stedelijke acties ook vaak ontstaat als een reactie op bepaalde institutionele en ruimtelijke structuren. Ze doet dit op basis van een vergelijking van de strategieën van stedelijke sociale bewegingen in

Birmingham en Antwerpen. In Birmingham mobiliseren actiegroepen geïsoleerd en hun strijd wordt zelden van de schaal van de buurt naar de stad verplaatst. Antwerpse bewegingen daarentegen bundelen de krachten over de buurtgrenzen heen, zelfs op stadsniveau, en vertolken een veel sterkere tegenstem voor het stadsbestuur. De oorzaken voor deze opmerkelijke tegenstelling liggen volgens haar bij de electorale geografie van de respectievelijke steden. De politieke macht in Birmingham wist conflict te decentraliseren door een kiessysteem dat gebaseerd is op het buurtniveau van de 'ward'. Bovendien wordt de energie om te mobiliseren gekanaliseerd in door de stad gesubsidieerde participatiefora waardoor deze in competitie zijn met elkaar. Protest raakt op die manier gevangen op een schaal die niet dezelfde is als die waar de beslissingen worden genomen.

Tijd voor actie

Sommige geografen laten zich de voorbije jaren nogal pessimistisch uit over de huidige dynamiek van actie en reactie. Zo zouden we aanbeland zijn in een post-politieke eindtijd, voorbij wezenlijk conflict over de basisbeginselen die de samenleving schragen. Met enige melancholie kijkt men terug naar de goede oude tijd van mei '68 en lijkt men wel jaloers op de straatprotesten van de Arabische Lenten. In ons technocratisch bestel zouden management en consensus de plaats hebben ingenomen van democratische discussie en conflict.

Virginie Mamadouh, één van de eerste geografen die in Nederland de ruimtelijkheid van sociale bewegingen onderzocht, maakt de balans op van een halve eeuw sociaalruimtelijke strijd. Ze concludeert dat actie zeker niet alleen in de geschiedenisboeken is terug te vinden, maar dat het net mee geëvolueerd is met de tijdsgeest. Vergeleken met de oude 'nieuwe' krakersbeweging, is de ruimtelijkheid van protest vandaag zowel meer globaal als virtueel geworden. Tegelijkertijd richten acties zich op nieuwe ruimtelijke kwesties zoals het openbreken van gevestigde nationale territoria ten voordele van het recht op mobiliteit en vrije bewegingsruimte voor iedereen.

Als men het aantal actiegroepen van de laatste jaren zou op lijsten, dan lijkt er alvast geen democratische stilstand te zijn. De bijdrage van Maarten Loopmans over het volksverzet tegen een grootschalig infrastructuurproject in Antwerpen illustreert hoe er steeds meer nieuwe actiegroepen ontstaan. In lijn met de analyse van Bono organiseren zij zich op stedelijke schaal in netwerken waardoor ze zowel een brede als een diverse achterban kunnen mobiliseren. Niettemin ervaren actiegroepen wel dat de tijdsgeest 'echt' activisme over fundamentele principes een beetje tegenzit.

De strijd om en in de ruimte is nog steeds brandend actueel

In dit kader liet Tim Devos de mondige burgers Manu Claeys en Koen Wynants discussiëren met Maarten Loopmans over participatie rond ruimtelijke vraagstukken in de 21ste eeuw. De uitkomst was een onge

Urban question. Foto: Bixentro

makkelijke zoektocht waarbij wordt geschipperd tussen het meestappen in officiële gespreksfora en autonome actie. Als de stem van actiegroepen vandaag serieus genomen wil worden, moeten ze zich bovendien ook professionaliseren en institutionaliseren. Wie niet mee kan met de technische details dreigt buiten het participatieproces te vallen. Daarnaast bestaat het risico dat wanneer ambtenaren partners worden, actie verzeild geraakt in technocratische adviezen zonder veel politieke visie.

Om te begrijpen hoe collectieve actie vandaag anders is dan vroeger, is het cruciaal dat geografen in de toekomst de ruimtelijkheid van actie en reactie blijven onderzoeken. De verschillende bijdragen in dit themanummer vormen alvast het zoveelste bewijs dat de strijd om en in de ruimte nog steeds brandend actueel is. Geografen lijken zich hier meer dan ooit van bewust. Terwijl ze het thema van collectieve actie in het verleden grotendeels aan zich lieten passeren, vervullen ze in de huidige academische wereld eindelijk een voortrekkersrol. Zo maakt de geografie voortaan ten volle haar reputatie als maatschappijkritische discipline waar.

Nicolas Van Puymbroeck (nicolas.vanpuymbroeck@uantwerpen.be) is aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek. Zijn onderzoek gaat over de mobilisatie van en voor migranten. **Federica Bono** (federica.bono@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudente aan de KU Leuven. **Tim Devos** (tim.devos@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudent aan de KU Leuven op een doctoraatsbeurs Strategisch Basisonderzoek van het IWT. Daarnaast is hij mede-oprichter van het collectief NDVR (www.ndvr.be). Alle auteurs zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.

Klassieker

Stedelijke bewegingen

Stijn Oosterlynck

In de rubriek **Klassiekers** gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Deze keer 'The city and the grassroots – A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements' van Castells (1983).

Sociale bewegingen vormden decennialang geen thema in de stadsociologie. De Spaanse socioloog Manuel Castells bracht daar aan het begin van de jaren tachtig verandering in met zijn magistrale boek 'The City and the Grassroots'. Ook al blijkt er vandaag nauwelijks een stedelijke sociale beweging te bestaan die nog maar bij benadering aan zijn theorie beantwoordt, Castells' werk blijft inspireren door de uitzonderlijke historische en cross-culturele reikwijdte van zijn analyse en door de manier waarop hij sociale bewegingen verbindt met een sociologische kijk op de stad.

Castells wilde stedelijke verandering begrijpen

In de jaren zeventig was Castells één van de leidende figuren in de toen nogal Marxistisch getinte stadsociologie. In 1972 publiceerde hij het boek 'The urban question: a Marxist approach', waarin hij de stad definieerde als het centrum voor collectieve consumptie. Het is in de stad dat de publieke dienstverlening die nodig is voor de reproductie van de arbeidskracht zich volgens hem concentreert. In het boek 'The City and the Grassroots' gooit Castells het over een heel andere boeg. Gedaan met de zoektocht naar de transhistorische essentie van de stad. Castells definieert het stedelijke nu als "the social meaning assigned to a particular spatial form by a historically defined society" (p. 302). Die betekenis is historischspecifiek en het product van de sociale hiërarchie tussen verschillende sociale groepen in de stad en de positie van de stad in bredere maatschappelijke structuren.

Castells wilde stedelijke verandering begrijpen. De basisdimensie van die stedelijke verandering is het conflict tussen sociale klassen en andere sociale groepen over de betekenis van de stad en haar positie in de bredere sociale structuur. De historische actor die volgens Castells een bijzondere rol speelt in stedelijke verandering is de stedelijke sociale beweging. Castells verantwoordt zijn interesse in stedelijke sociale

bewegingen door te verwijzen naar hoe dominante sociale belangen zich verankeren in maatschappelijke instituties. Het vergt een 'grassroots' sociale beweging om die geïnstitutionaliseerde sociale hiërarchieën te overwinnen. Deze definitie is niet alleen inspirerend om hedendaagse stedelijke sociale bewegingen te begrijpen, zoals bijvoorbeeld de beweging van mensen zonder papieren, maar is ook relevant om bredere processen van sociale verandering in de stad sociologisch te begrijpen. Zo gooien gentrificatie en de overgang naar een diensteneconomie de sociale hiërarchieën tussen sociale groepen in steden om.

Het grootste deel van 'The city and the grassroots' wijdt Castells aan gedetailleerde analyses van een hele reeks stedelijke sociale bewegingen uit de hele wereld en de hele geschiedenis. Aan de hand daarvan bouwt Castells zijn cross-cultureel analytisch model van stedelijke sociale bewegingen op. Vooral zijn analyse van de Burgerbeweging in Madrid op het einde van de dictatuur van Franco komt model te staan voor zijn theorie van stedelijke sociale bewegingen. Ze combineert drie strijdpunten: de strijd voor publieke dienstverlening (de focus van zijn eerdere werk), het verdedigen van de lokale culturele identiteit en het ijveren voor de decentralisatie van de besluitvorming naar het lokale niveau. Een stedelijke sociale beweging verbindt volgens Castells dus stad, gemeenschap en politieke macht.

Castells' model van een stedelijke sociale beweging is waarschijnlijk te zeer getekend door dat ene voorbeeld van de burgerbeweging in Madrid, dat hoewel inspirerend, de lat zo hoog legt dat er nauwelijks een hedendaagse stedelijke sociale beweging mee overeenkomt. Hij hoopte de opvolger van de arbeidersbeweging gevonden te hebben, maar in de daaropvolgende decennia bleek dat te optimistisch. Zoals Margit Mayer recent vaststelde blijven de drie strijdpunten die Castells naar voren schoof hoogst relevant voor de stedelijke strijd vandaag, zoals blijkt uit de vele campagnes tegen de privatisering van publieke dienstverlening, het verzet tegen citymarketing en de strijd voor participatie. Maar zelden zijn ze samen in één sociale beweging aan te treffen. Dat belet niet dat voor al wie in stedelijke sociale beweging geïnteresseerd is 'The city and the grassroots' een onmisbaar boek blijft.

Stijn Oosterlynck is hoofddocent stad- en armoedesociologie aan de Universiteit Antwerpen. Hij is woordvoerder van het Onderzoekscentrum Ongelijkheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad (OASeS) en voorzitter van het Urban Studies Institute van de Universiteit Antwerpen.

Mondialisering en de geografie van collectieve actie

ESSAY Virginie Mamadouh

De geografie van sociale bewegingen is door mondialisering grondig gewijzigd: economische globalisering, verstedelijking en suburbanisatie, grensoverschrijdende migratie, maar vooral digitalisering beïnvloeden zowel de doelstellingen als de middelen van collectieve actie.

De geografische dimensies van collectieve actie zijn vaak het stiefkindje van sociologisch en politicologisch onderzoek. Collectieve actie wordt zonder er veel over na te denken als nationaal gedefinieerd. Geografen en stadssociologen die zich met collectieve actie bezighouden vragen aandacht voor de rol van ruimte en plaats. Daarbij spelen zowel de inbedding van collectieve actie op een bepaalde locatie als het schaalniveau waarop men zich richt om sociale verandering te realiseren een belangrijke rol. Sommige collectieve acties en bewegingen vertolken eisen en discoursen die ook expliciet en nadrukkelijk gericht zijn op ruimtelijke thema's, zoals de ruimtelijke ordening en stedelijke herinrichting, gentrificatie, huisvesting, (ruimtelijke) mobiliteit en de inrichting van de publieke ruimte.

Oude 'nieuwe' sociale bewegingen en de stad

In West-Europa en in het bijzonder in Nederland, was de kraakbeweging een belangrijk voorbeeld van een dergelijke stedelijke sociale beweging. Vanaf het einde van de jaren zestig mobiliseerden West-Europese kraakbewegingen jongeren die moeilijk aan een woonruimte konden komen. Hun aanpak verschilde afhankelijk van de structuur van de nationale en lokale woningmarkt. In Amsterdam, waar de woningmarkt strak gereguleerd werd door de sociale woningdistributie, vielen jongeren buiten de boot omdat men 27 moest zijn om als woningzoekende geregistreerd te worden. Tegelijkertijd waren er vele lege ruimtes die door krakers in gebruik werden genomen. Sommige krakers zochten simpelweg een dak boven hun hoofd, andere waren op zoek naar andersoortige woonruimte. Grotere gebouwen voor woongemeenschappen en plekken geschikt voor woon-werk activiteiten, kunstenaars of kleine alternatieve bedrijven.

Bovendien werden in de gekraakte panden ruimtes gerealiseerd voor alternatieve gemeenschappelijke voorzieningen zoals cafés, restaurants of kinderdagverblijven, en werk- en vergaderruimtes voor actiegroepen. Ook richtten sommige krakers zich op het behoud van gehele complexen of buurten en ijverden zij voor andere keuzes in de voortdurende herontwikkeling van de stad. Zij ageren tegen de opmars van kantoorgebouwen, hotels en restaurants in de binnenstad en tegen gentrificatie in oude volksbuurten.

Krakers organiseerden zich zowel in buurtgroepen als op stedelijke en landelijke schaalniveau en er vonden uitwisselingen plaats met buitenlandse kraakgroepen. Op haar hoogtepunt in de jaren tachtig vormde de Nederlandse kraakbeweging vanwege de gemeenschappelijke voorzieningen en het voltijdse activisme van sommige bewoners de spil in een breed spectrum aan nieuwe sociale bewegingen zoals de vredesbeweging, milieubeweging, vrouwenbeweging, homobeweging en de dierenrechtenbeweging. Sommige panden stonden symbool voor de strijd om de stad in brede zin; in die gevallen konden demonstraties een landelijk karakter krijgen, met actievoerders en medestanders uit andere steden. Dat krakersgroepen in sommige landen meer succes boekten dan in andere, had te maken met de nationale wetgeving: in sommige landen was kraken verboden, terwijl in andere het gebruik van lang leegstaande ruimtes toegestaan of gedoogd werd. De reactie van het politieke establishment, de politieke partijen en andere actiegroepen zoals huurbonden en buurtactiegroepen was bepalend voor de mate waarin wensen werden ingewilligd. In Amsterdam beheerste de kraakbeweging begin jaren tachtig de lokale politieke agenda door de schaal van de problematiek, met andere woorden de omvangrijke woningnood en leegstand, en de grote mobilisatie. Er werd gebruik gemaakt van mogelijkheden in de nationale wetgeving rond bouw en verbouw van jongerenhuisvesting om kraakpanden te legaliseren.

De slag om concrete panden en complexen mag niet verhullen dat de belangrijkste bijdrage van de kraakbeweging wellicht in de discussieve sfeer ligt. Door ludieke acties maakten actievoerders jongeren

Actie tegen het kraakverbod in Amsterdam. Foto: Jos van Zetten (1 december 2009, Amsterdam)

zoals de Provo's en kabouters vanaf 1965 het kraken denkbaar. Daarna droegen krakers met hun alternatieve voorzieningen bij aan een radicale omslag in het denken over de stad. Men stapte af van de modernistische idealen zoals functiescheiding en cityvorming in en rond de binnenstad, en pleitte voor een herwaardering van oude woonbuurten die in de jaren zestig voor de sloop bestemd waren. De Amsterdamse Pijp en Jordaan zijn goede voorbeelden van dergelijke oude volksbuurten die leeg liepen toen gezinnen naar de groeikernen verhuisden en die inmiddels weer populair zijn geworden en waar functiemenging woningen, kleine winkels, werkruimtes, kantoren en horeca in elkaars nabijheid houdt.

Het voeren van actie kent een eigen geografie

De geografie van collectieve actie

De acties en de ideologie van andere sociale bewegingen zijn wellicht minder gericht op de strijd om de ruimte. Toch hebben ook hun eisen altijd een ruimtelijke component. Eisen over de meest uiteenlopende thema's, inclusief religieuze identiteiten, gender of seksualiteit, worden

concreet gemaakt met ruimtelijke referenties en claims. Ook als een beweging zich niet bewust met ruimtelijke strategie bezighoudt, kennen het organiseren van een beweging en het voeren van actie een eigen geografie, met een specifieke configuratie van lokale en bovenlokale activiteiten. Ten slotte zijn de institutionele en politieke contexten waarin activisten zich organiseren ook ruimtelijk gedefinieerd en daar moeten zij rekening houden als zij resultaten willen boeken. Zij moeten zich bijvoorbeeld vaak op de nationale overheid richten, omdat deze de wettelijke kaders bepaalt die zij willen veranderen.

De veranderende context

De geografische dimensie van collectieve actie is door mondialisering, verstedelijking en digitalisering ingrijpend gewijzigd. Voor een deel is sprake van verandering in de uitdrukkingsvormen van collectieve acties en de reactie daarop door de overheid en andere maatschappelijke actoren. Dit hangt samen met de opkomst van nieuwe informatietechnologieën, internationale migratie en de veranderingen van bestuurlijke verhoudingen door decentralisatie en Europeanisering en tussen publieke en publieke actoren door financialisering, maar ook door privatisering van openbare veiligheid en andere publieke zaken. Deze veranderingen hebben invloed op de manier waarop activisten zich organiseren

en actie voeren. Door mondialisering en verstedelijking zijn relaties tussen activisten op verschillende plekken hechter dan ooit en hun lokale eisen steeds meer aan elkaar verbonden. De groeiende diversiteit van de stedelijke bevolking – qua taal en (politieke) cultuur – maakt daarentegen het mobiliseren en organiseren moeilijker.

De digitalisering faciliteert de communicatie tussen activisten op verschillende locaties en vergemakkelijkt het organiseren van horizontale netwerken. Het snel uitwisselen van grote hoeveelheden informatie over grote afstanden is niet meer het alleenrecht van de macht en het hoeft niet meer hiërarchisch te worden georganiseerd. Media-activisme heeft zich explosief ontwikkeld sinds het ontstaan van 'Internet 2.0'. Dit is te zien aan het interactief verzorgen van alternatieve media, eerst dankzij wiki's en platforms zoals Indymedia, en later met sociale media zoals Facebook, Twitter en Whatsapp. Daarnaast heeft de mobiele telefonie demonstratietactieken grondig veranderd en daarmee ook het verloop van de strijd op straat en op de barricades, de zogenaamde 'stadsoorlogen'. Mobiele telefoons zijn ook van belang bij het vastleggen van acties en van de reactie van de tegenpartij zoals de politie en het leger. Foto's van mishandelde of dode demonstranten worden razendsnel online verspreid en helpen bij het mobiliseren van externe steun en druk uitoefenen op gezagdragers zij het met wisselende resultaten zoals wij recentelijk zagen in Iran, Syrië, Egypte of Oekraïne. Internet zorgde ook voor het ontstaan van nieuwe actievormen. Online petitie zoals avaa.org en e-mailcampagnes, maar ook 'hacktivisme', het blokkeren of 'kapen' van websites of het verspreiden van geheime informatie (zoals bij de WikiLeaks-affaire). Ten slotte heeft videosurveillance, al dan niet gecombineerd met gezichtserkenning en het volgen van mensen via GPS de mogelijkheden voor het voeren van een 'stadsguerrilla' drastisch veranderd. Er is een 'augmented reality' van het straatactivisme ontstaan dat nodig onderzocht moet worden. Kwesties rond databescherming en privacy rond betalingsverkeer, telefonie en internet hebben een extra relevantie voor activisten en hun sympathisanten.

Nieuwe ruimtelijke kwesties

Met de voortschrijdende mondialisering, verstedelijking en digitalisering zijn er ook nieuwe, ruimtelijke, maatschappelijke kwesties ontstaan die door activisten aan de kaak worden gesteld: de ontmanteling van de welvaartstaat, regulering van mobiliteit en van internet.

De afgelopen dertig jaar zijn gekenmerkt door de terugtrekkende overheid en de ontmanteling van de Europese welvaartstaat. Dit gebeurde deels onder leiding van nationale neoliberale partijen en door afspraken die nationale regeringen in supranationaal of internationaal verband hebben gemaakt, zoals binnen de EU of Wereldhandelsorganisatie. Dat heeft vergaande gevolgen op de inrichting van steden. Het uit zich in steden als Amsterdam in een verandering van de woningmarkt, waarbij de sociale huursector wordt teruggedrongen, met alle gevolgen van dien voor de groepen die er voorheen op waren aangewezen. Dat proces leidt tot privatisering van de woonschuld als de middenklasse wordt gedwongen een woning te kopen met een woekerhypotheek. In de binnenstedelijke buurten leidt dit tot staatsgeleide gentrificatie. Geld bepaalt de toegang tot de stad. Het wordt bon ton om te stellen dat wie het niet kan betalen niet meer in de stad mag wonen.

Dit is precies het beeld waar de huurbonden, buurtgroepen en kraakbewegingen de afgelopen veertig jaar tegen hebben gestreden. Toch lijkt het niet te lukken om mensen te mobiliseren tegen deze trend. Het kraken van leegstaande ruimte is in Nederland na veertig jaar alsnog gecriminaliseerd en het bestaan van kraakgroepen is nauwelijks meer zichtbaar. Het gebrek aan actiebereidheid in Amsterdam en andere Nederlandse steden staat in schril contrast met de vele acties en alternatieven die in de jaren negentig elders opkwamen tegen economische deregulering en globalisering onder de vlag van de antiglobaliseringsbeweging. Nederlandse steden steken ook pover af ten opzichte van die in Zuid-Europese landen, wat betreft de lokale protestinitiatieven die onder de noemer van Occupy en de Indignados bloeiden sinds het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 en de economische gevolgen ervan in Europa.

Regulering van mobiliteit en internet

Mobiliteit en de controle daarop is een andere brandende ruimtelijke kwestie, of beter gezegd een bonte verzameling kwesties die met bewegingsvrijheid te maken hebben. Op lokaal niveau is de intensivering van het verkeer aanleiding voor regulering om de overlast te beteugelen. Het gaat om verkeer en congestie in de steden en de fileproblematiek, om overbelaste spoorwegen en om de parkeerproblematiek. Met de suburbanisatie is dat een alsmat prangender vraag geworden.

Anonymous: online activisme leidt tot wereldwijde acties.
Foto: Anonymous9000 (16 januari 2010)

De digitalisering heeft echter gezorgd dat thuiswerken voor veel meer activiteiten dan voorheen een optie geworden is. Het nieuwe werken belooft flexibele werktijden die sommige ruimtelijke problemen zouden kunnen helpen oplossen, maar het draagt ook bij aan de precarisering van het bestaan van de werkende bevolking.

Daarnaast staat de toegenomen mobiliteit aan de bron van vele ruimtelijke en maatschappelijke kwesties rond internationale migratie binnen de EU of uit derde landen. Een deel van deze migratie is over de laatste dertig jaren gecriminaliseerd. De notie dat mensen 'illegaal' zijn als zij in Nederland of België binnenkomen zonder de benodigde toestemming of er verblijven zonder de benodigde verblijfstitel, is gemeengoed geworden. Tegelijkertijd zijn andere migratiestromen door de realisering van de interne markt van de EU en de daarmee samenhangende vrijheid van beweging versterkt.

Collectieve acties aangaande deze verschillende vormen van mobiliteit zijn zeer divers. Veel collectieve acties over de lokale vervoerproblematiek, de auto-overlast, betere voorzieningen voor fietsers hebben een milieuachtergrond en daarmee ook een ruimtelijke agenda. Collectieve acties over het nieuwe werken hebben daarentegen zelden een uitgewerkte ruimtelijke agenda. En er wordt nauwelijks een verband gezien met grensoverschrijdende mobiliteitsvraagstukken. Van een gezamenlijke strijd tegen de poging van de staat om bewegingen steeds meer onder controle te brengen is geen sprake. Er zijn nauwelijks banden met de solidariteitsbeweging met illegalen en met uitgeprocedeerde asielzoekers of collectieve acties van deze groepen. Sterker nog, sommige stedelijke collectieve acties zijn gekant tegen migranten en voor behoud en bescherming van de positie van de lokale bevolking tegen de concurrentie van nieuwkomers die de lonen omlaag en de huren omhoog drijft.

Regulering van internet is een nieuwe, ruimtelijke kwestie

Ten slotte is de regulering van internet een echt nieuwe, ruimtelijke kwestie. Het gaat hier om het inperken en verkavelen van Internet en de virtuele ruimte. Dit is begonnen met de commercialisering midden jaren negentig en is sindsdien versterkt door de behoefte van staten om de uitwisseling van online informatie te controleren. Dit wordt vaak gerechtvaardigd door de strijd tegen pedofilie, racisme en terrorisme. Of men verdedigt het herstel van territoriale soevereiniteit in de grensoverschrijdende, virtuele ruimte die is ontstaan door het verbinden van talloze servers en elektronische apparaten. Zo wordt echter aan de communicatievrijheid en privacy van internetgebruikers getoerd. Er is een lange traditie van internetactivisme dat zich richtte op de inrichting van de virtuele ruimte, maar de verplechting van fysieke en virtuele ruimte groeit en zou een voedingsbodem kunnen worden voor een nieuwe sociale beweging. De nieuwe vraagstukken vragen om diepgaande discussies en nieuwe visies op samenleving en politiek. Zowel de openbaarheid van internet als de bescherming van de privacy van gebruikers zijn fundamentele burgerlijke vrijheden. Mobilisaties rond deze kwesties zou een focus kunnen bieden voor een komende nieuwe cloud van sociale bewegingen. Bovendien openen de nieuwe technologieën mogelijkheden voor alternatieve en creatieve vormen van zelforganisatie.

« Plus ça change plus c'est la même chose »

De geografie van collectieve acties wordt steeds complexer, maar ondanks de zonet besproken veranderingen is er weinig nieuws onder de zon en is de complexe verhouding tussen lokale en translokale contexten van hedendaagse collectieve acties, zoals de Arabische Lente, de Indignados of de Occupy beweging niet nieuw, ook al zijn de vorm, de snelheid en de mate van interactiviteit nieuw. Soortgelijke transnationale en translokale golven van collectieve acties vonden eerder plaats zonder Facebook en zonder Twitter. 1989, 1968, de onafhankelijkheidsbewegingen van midden twintigste eeuw, de revoluties van het begin van de twintigste eeuw en 1848 zijn voorbeelden. En de grote politieke vraagstukken draaien ondanks de nieuwe thema's nog steeds om vrijheid, gelijkheid en broederschap, de afweging tussen de drie, en om de rol van de staat, de markt en culturele instituties. Vooral de strijd voor behoud en realisatie van deze principes in de verplechting van digitale en fysieke ruimte zal vergaande maatschappelijke gevolgen hebben. Maar, net als voorheen, ligt de uitkomst van de strijd niet bij voorbaat vast, maar zal die afhankelijk zijn van de verbeeldingskracht van activisten en de krachtmeting tussen de betrokken partijen.

Virginie Mamadouh (v.d.mamadouh@uva.nl) is universitair hoofddocente politiek en culturele geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Haar onderzoek richt zich op collectieve representaties en strategieën op allerlei schaalniveaus om de wereld zich eigen te maken, van stedelijke bewegingen en transnationale bewegingen tot Europeanisering en geopolitiek.

Literatuurselectie

- Castells, Manuel (1983) *The City and the Grassroots. A cross-cultural theory of urban social movements*. London: Edward Arnold.
- Castells, Manuel (2001) *The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Mamadouh, Virginie (1992) *De stad in eigen hand. Provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale bewegingen*. Amsterdam: Sua.
- Nicholls, Walter (2009) *Place, networks, space: theorising the geographies of social movements*. *Transactions* 34 (1):78-93.
- Nicholls, Walter, Byron Miller & Justin Beaumont, eds. (2013) *Spaces of Contention. Spatialities and Social Movements*. Farnham: Ashgate.

Twée oevers, één vredespark?

ESSAY Dorien Vanden Boer

Het innemen of veranderen van plaatsen kan een krachtig instrument zijn voor sociale bewegingen om hun boodschap zichtbaar te maken voor een breed publiek. In het Jordaans-Israëlische grensgebied probeert de milieubeweging 'Friends of the Earth Middle East' van deze politiek geladen ruimte een vredespark te realiseren.

Plaatsen zijn geen louter passieve, blanco pagina's waarop een nieuw verhaal geschreven wordt, ze zijn altijd sociaal geconstrueerd en leiden hun eigen leven. Volgens Doreen Massey kunnen we plaatsen begrijpen in termen van sociale relaties, die voortdurend onder constructie en nooit volledig af zijn. Als we ons plaatsen inbeelden als veranderlijke, open entiteiten, gaat er een wereld van ruimtelijke alternatieven en verscheidenheid open. Toch leren we plaatsen kennen als schijnbaar coherente gehelen. Verschillende betekenisgevende elementen worden samen gebracht op plaatsen die voor ons verstaanbaar zijn. De assemblage is veranderlijk en staat open voor contestatie. Deze kijk op plaatsen staat ons toe te zien hoe activisten aansluiting vinden bij bepaalde ruimtelijke structuren die voortdurend opnieuw geproduceerd kunnen worden. Het is net doorheen assemblage dat de 'agency' van sociale bewegingen tot uiting komt. 'Agency', of de capaciteit tot handelen en veranderen, gaat dus niet enkel uit van specifieke plaatsgebonden mobilisatie, maar eerder van de manier waarop losstaande plaatsen, activisten en discoursen samen gebracht worden in een bepaalde toestand. Het proces is dynamisch, de situatie tijdelijk en veranderlijk. Aan de hand van deze assemblagebenadering analyseert dit artikel het Jordan River Peace Park, een project van 'Friends of the Earth Middle East' (FOEME). Deze milieubeweging brengt mens, natuur en infrastructuur samen in een nieuwe geheel dat hun eigen visie en doel ondersteunt. Door te tonen hoe FOEME de ruimte invulling geeft, wordt duidelijk welke denkpatronen ons de ruimte als een coherent geheel laten zien. De studie tracht deze veronderstellingen net in vraag te stellen en te tonen wat voor 'agency'

ze de plaats binnenbrengen. Volgende bevindingen zijn het resultaat van veldwerk in Jordanië (2010) en Israël (2012) waar ik meerdere malen de plaats van het park bezocht en interviews afnam met betrokkenen.

Het Jordan River Peace Park

De Jordaan stroomt verweesd door het ontoegankelijke grensgebied tussen Jordanië en Israël dat is afgesloten met prikkeldraad en wachtposten. Maar er zijn openingen. In 2006 kondigde FOEME aan het initiatief te nemen in de creatie van een grensoverschrijdend 'vredespark' tussen Israël en Jordanië. De organisatie is zelf actief in zowel Jordanië, Israël als Palestina. Het park zal zich situeren in het noorden van de Jordaanvallei, waar de Jordaan en de Yarmouk samenvloeien. Momenteel is het park nog niet gerealiseerd en zijn de onderhandelingen tussen FOEME en de Jordaanse en Israëlische overheden lopende, maar FOEME-leden gidsen wel al toeristen rond in het gebied. De Jordaanse kant van het park is nog steeds een militair domein. Aan de Israëlische zijde is er een openluchtmuseum, uitgebaat door de leden van de aangrenzende kibboets Gesher, dat de geschiedenis van de eerste Joodse kolonisten in de regio verheerlijkt. Desondanks vindt FOEME deze plaats geschikt om transnationale milieucoöperatie tot stand te brengen. Volgens de organisatie maakt het gedeelde natuurlijke en historische erfgoed samenwerking noodzakelijk. Tegelijkertijd kan ecotoerisme wederzijdse economische voordelen bieden. Op deze manier beoogt FOEME een warme en meer coöperatieve vrede te bereiken tussen de twee landen. Deze assumpties zijn echter geen evidenties die van de plaats zelf uitgaan, ze worden door FOEME geïntroduceerd. Door de plaats doelbewust, stap voor stap, te assembleren, zowel fysiek als narratief opnieuw samen te stellen, krijgen deze aanspraken grip op het Israëlische en Jordaanse deel van het park. Doorheen een discours van ecologische vrede en vooruitgang tracht FOEME alternatieve grenzen te trekken en een nieuwe eenheid naar de plaats te brengen. In FOEME's utopische visie wordt de ruimte een blauwdruk voor een verlichte maatschappij, waarin plaats is voor natuurconservatie en vrede. FOEME stelt de plaats samen door connecties te

Restanten van de Ottomaanse brug over de Jordaan. Foto: Dorien Vanden Boer

maken tussen bepaalde narratieven, paradigma's en praktijken enerzijds en de natuur, mensen en infrastructuur van het park anderzijds. Vrede wordt zo niet enkel als idee in de plaats geïntroduceerd, het krijgt een tastbare, materiële vorm in het park.

Vrede krijgt een tastbare, materiële vorm in het park

Constructie van een consumeerbare natuur

De kaarten van het park die FOEME ontwikkeld heeft, laten gecontesteerde politieke grenzen buiten beschouwing en tonen het water van de Jordaan als een regionale levenslijn. Dit beeld wordt gevoed door een presentatie van natuur zoals die zou kunnen zijn en niet zoals die momenteel is. Terwijl de plaats herdacht wordt als een symbool van vrede en samenwerking, wordt het latente potentieel van de natuur naar voor geschoven. Zo worden parallellen getrokken tussen de onvolmaakte natuur en de gebrekkige vrede tussen Israël en Jordanië. De plannen van het Peace Park tonen in detail hoe technische ingrepen en transnationale samenwerking de gedegradeerde natuur kunnen herstellen. Het opwaarderen van de natuur gaat volgens FOEME niet enkel gepaard met een grotere biodiversiteit, maar ook met economische productiviteit en het genereren van jobs. Een grote aanpassing is het opnieuw laten overstro-

men van het reservoir van de voormalige hydro-elektrische centrale. Volgens een Israëlische FOEME-gids kan dit niet enkel natuurherstel, maar ook de toeristische ontwikkeling ten goede komen: "Het meer kan een trekpleister worden voor de 500 miljoen vogels die elk jaar trekken tussen de woestijn en de zee. Dan kunnen Israëli's en Jordaniërs baat hebben bij het toerisme hier, het zou iets goed zijn voor beide kanten, iets dat gemeenschappelijk is". Water, vogels, toeristen en de lokale bevolking worden dus onder een bepaalde constellatie gebracht die FOEME's ideaal van vrede, duurzame conservatie en ecotoerisme belichaamt. Deze assemblage maakt het tevens mogelijk dat de plaats een als een te consumeren goed op de toeristische markt geïntroduceerd wordt. De sociale relaties die gevormd worden zijn normaliserend, genereren in- en uitsluiting en bepalen mee wat voor 'agency' de plaats genereert.

Een vredesinfrastructuur

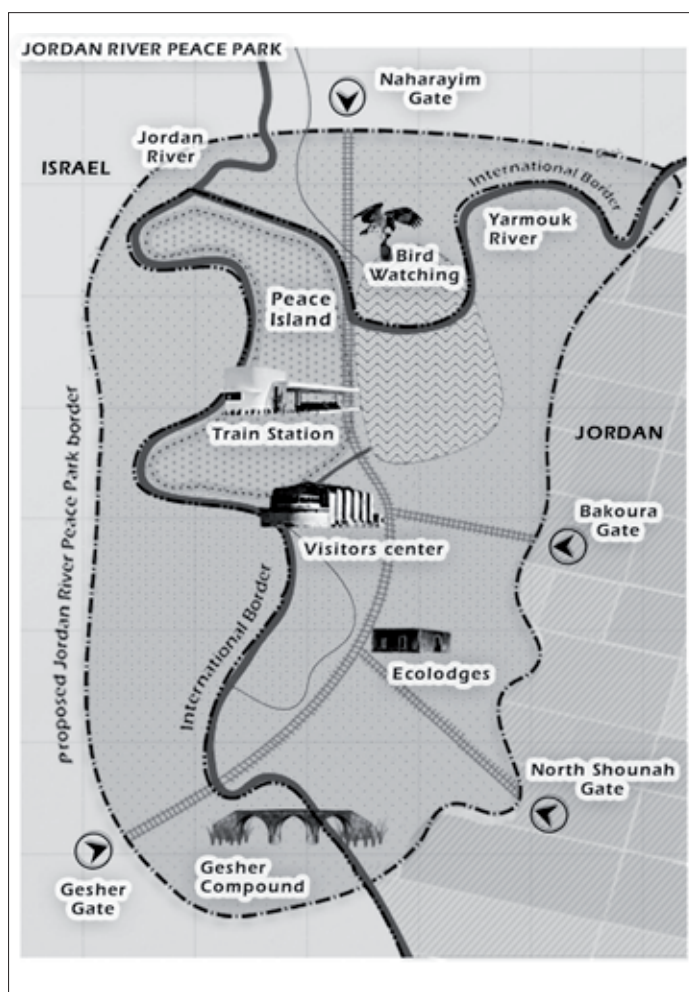
De infrastructuur die aanwezig is in het park heeft een controversiële geschiedenis, die zich vooral situeert tijdens de Joodse kolonisatie tijdens de Britse Mandaatperiode in Palestina en het Israëlisch-Arabisch conflict dat volgde na de onafhankelijkheid van Israël. Een hydro-elektrische krachtcentrale met kanalen, een treinstation en de arbeidershuizen van 'Tel Or' (Hebreeuws voor berg van licht) werden rond 1930 door de Zionistische Palestine Electric Corporation gebouwd op de oostelijke Jordaanoever, op wat nu Jordaan grondgebied is. Het museum 'Old Gesher' aan de Israëlische kant van het park getuigt van het belang dat

deze plek nog steeds heeft voor Israëli's. Niet enkel omdat dit de enige Joodse nederzetting was ten oosten van de Jordaan maar ook omdat de elektriciteitscentrale een symbool is voor de moderniteit en ontwikkeling die Joodse kolonisten volgens het museum naar deze uithoek van Palestina brachten. FOEME is zich zeer goed bewust van de gevoeligheden die de overblijfselen van deze gebouwen met zich meebrengen en gaat hier pragmatisch mee om. Een Jordaans FOEME-medewerker verduidelijkt: "Het is een van de eerste Joodse nederzettingen in de regio, dus ze [Israëli's] hebben een sterke connectie met deze plaats. Nu, wanneer we hier ecotoerisme proberen op te leggen, is het gemakkelijker voor mensen om het park te bezoeken en zich niet te concentreren op de geschiedenis van Joodse Israëli's in de regio". Hieruit blijkt duidelijk dat FOEME de infrastructuur in het park articuleert op een gedepolitiseerde wijze, door de nadruk te leggen op ecotoerisme. De arbeidershuizen worden ecologische logementen voor vogelliefhebbers, het treinstation wordt omgevormd tot een verhuurplaats van fietsen en de turbinehal van de elektriciteitscentrale wordt herschapen tot bezoekerscentrum. De waterkrachtcentrale zal bovendien beschouwd worden als gemeenschappelijke regionale verwezenlijking van Joden en Arabieren. Zo wordt het park een plaats van ontmoeting. Dit discours van historische samenwerking dient als springplank ter bevordering van hedendaagse economische en ecologische coöperatie, waar FOEME naar streeft. Het verhaal wordt verder bevestigd in de manier waarop FOEME zich uitspreekt over drie bruggen in het Peace Park. De ruïnes van de Romeinse, Ottomaanse en Britse bruggen die de Jordaan oversteken, symboliseren voor FOEME een vergeten openheid en herinneren aan een tijd waarin gelijkgezinden elkaar nog konden ontmoeten in wat nu een gesloten militaire zone is. Het Jordan River Peace Park tracht deze verloren connectiviteit en openheid denkbaar en reëel te maken.

Adapteren wie niet past?

Net als de natuur en infrastructuur wordt menselijke aanwezigheid in het toekomstige park geïntegreerd op een manier dat het een coherent geheel vormt in het licht van FOEME's visie. Hieruit blijkt dat mensen sterk bijdragen aan de manier waarop de plaats herkenbaar is en wat voor 'agency' er uitgaat van de plaats. Dit heeft andere gevolgen voor de verschillende categorieën mensen die momenteel aanwezig zijn in de plaats. FOEME maakt de aanwezigheid van de Jordaanse militairen aanvaardbaar voor toeristen door hen tot parkwachters om te vormen. Jordaanse landbouwers bewerken momenteel de droge bedding van het reservoir. Hun waterintensieve landbouw is volgens de FOEME-staf echter niet compatibel met het natuurherstel dat de organisatie beoogt. Uit de interviews was niet duidelijk of en hoe de boeren in het park geïntegreerd zouden worden. Het enige dat de FOEME-staf hierover kwijt wilde, is dat de lokale landbouwers aanzienlijk grotere voordelen zouden hebben bij het toerisme in vergelijking met de opbrengst van hun velden. Deze rationale werd bevestigd door de burgemeester van het aangrenzende Muaz Bin Jabal, betrokken in het Peace park project. Naast Jordaanse boeren, bewerken ook Israëli's boeren land aan de Jordaanse zijde van het toekomstige park. Deze regeling is een restant van het Joodse landeigenaarschap in Jordanië dat werd toegekend naar aanleiding van de bouw van de waterkrachtcentrale. Dankzij een clausule in het vredesverdrag tussen Jordanië en Israël steken Israëli's elke dag de

grens over om deze velden te bewerken in wat nu een Jordaans militair domein is. Deze overeenkomst is voor FOEME een aanknopingspunt en voorbeeld voor ecologische vredesopbouw. Bovendien benadrukte FOEME dat deze boeren reeds over de nodige knowhow en technologie beschikken en op een duurzame en waterzuinige manier (druppelirrigatie) aan landbouw doen, die compatibel is met de milieubescherming in het park. Op die manier kunnen de Israëli's boeren wel in het park geassembleerd worden. De Jordaanse omwonenden daarentegen werden in eerder stereotype, traditionele functies geplaatst. Zo ziet FOEME economische opportuniteiten in het park voor de lokale Jordaniërs in het verkopen van artisanale producten en traditionele gerechten of het vertellen van verhalen. Voor het Palestijnse verhaal is er bovendien volledig geen plaats. Het relaas van het vernielde Palestijnse dorp Jisr-el Majame komt niet aan bod in het park. Het dorp werd overbouwd door de huidige kibboets 'Gesher'. En hoewel de Palestijnse tak van FOEME initieel bij de planning van het park betrokken was, is dit momenteel niet meer het geval. FOEME-stafleden (Jordaans, Israëli's en Palestijns) bemerkten dat dit te wijten was aan het feit dat de Palestijnen niet aan het park grenzen. De exclusieve focus op de territorialiteit van het park, sluit Palestijnen uit als partner. Wederom toont dit aan hoe FOEME's specifieke assemblage de plaats een 'agency' genereert die inclusie en exclusie normaliseert en sociale relaties vorm geeft.

Kaart van FOEME's visie van het toekomstige Jordan River Peace Park
Bron: Friends of the Earth Middle East, http://foeme.org/uploads/website_interactive_map.pdf

Velden van de Jordaanse boeren in de bedding van het voormalige reservoir van de waterkrachtcentrale. Foto: Dorien Vanden Boer

Insluiten van toeristen

Een groep mensen die expliciet in het park worden geloodst, zijn toeristen. Samen met hen sluipen specifieke verwachtingen, voorwaarden en paradigma's de plaats binnen. Zo worden er in de plannen van het Peace Park activiteiten, eetgelegenheden en logement voorzien, die de toestroom van gedistingeerde toeristische niches zoals vogelliefhebbers moeten faciliteren. Hun aanwezigheid staat garant voor de conservatie van de natuur, die door toerisme op een alternatieve manier productief gemaakt wordt. Het integreren van nationale en internationale toeristen in de assemblage van het Peace Park is dus niet enkel vitaal voor de economische rendabiliteit van het park maar kan volgens FOEME een belangrijk educatief effect hebben op de lokale bevolking. Of zoals een van de Jordaanse stafleden stelde: "Wanneer de lokale gemeenschappen zien dat mensen van buitenaf naar het park komen, zullen ze zich realiseren dat het [de natuur] iets belangrijk is". Voor FOEME is het Peace Park meer dan een toeristische attractie. Het park zelf is een instrument om het ecologische bewustzijn binnen de maatschappij aan te scherpen. Een van de Jordaanse FOEME stafleden vertelde dat "we moeten evolueren naar een verlichte maatschappij". Hij voegde hieraan toe dat dit enkel mogelijk was door middel van onderricht dat de lokale bevolking kan laten zien hoe belangrijk de natuur is voor hun welzijn. Met het park als baken, hoopt FOEME ecologische kennis te verspreiden in de regio en mensen meer milieubewust te maken.

Een neoliberale rationale schemert doorheen FOEME's plannen

Een neoliberale 'agency'?

FOEME geeft invulling aan de ruimte door natuur, infrastructuur en mensen samen te brengen in een bepaalde constellatie waarbij bepaalde discoursen, paradigma's en denkbeelden al dan niet intentioneel het park binnen geloodst worden.

Deze manieren om naar de wereld te kijken ondersteunen FOEME's aanspraken en genereren herkenbaarheid voor de lokale bevolking, bezoekers, politici en activisten. Maar deze herkenbaarheid is niet neutraal en de waarheden die de plaats vorm geven hebben hun eigen verdoken agenda.

Een neoliberale rationale schemert doorheen FOEME's plannen: de conservatie van natuur door vermarkting, het openen van de plaats voor de toeristische markt, de visie op moderniteit, de noodzaak van ontwikkeling en de lokale gemeenschappen die steevast als traditioneel bestempeld worden en vervolgens uitgesloten of onder specifieke voorwaarden in het park gedoogd worden. Deze assumpties sluipen de assemblage binnen en geven mee vorm aan FOEME's project als omstandigheden waarover FOEME geen volledige controle heeft. Op die manier medieert FOEME niet enkel de eigen visie in de plaats maar ook een neoliberale rationaliteit die een waarlijk politiek project depolitiseert en homogeniseert ten koste van het emancipatorische potentieel en de multipliciteit van de ruimte.

Dorien Vanden Boer (dorien.vandenboer@ugent.be) is doctoraatstudent bij de Middle East and North Africa Research Group aan de Universiteit Gent. Haar onderzoek richt zich op de politiek van toerisme en ruimtelijkheid in de context van het Israëliësch-Palestijns conflict.

Literatuurselectie

- Ecotech Jordan (2008) The Jordan River Peace Park Pre-Feasibility Study.
- Duffy, R. (2007) Peace parks and global politics: the paradoxes and challenges of global governance. In: A. Saleem (Ed.), Peace Parks: Conservation and Conflict Resolution. Massachusetts: the MIT Press.
- Massey, D. (2005) For Space. London: Sage.
- McFarlane, C. (2009) Translocal assemblages: Space Power and Social Movements. *Geoforum* 40 (4): 561-567.
- Nicholls, W., Miller, B. & Beaumont, J. (2013) Spaces of Contention. Spatialities and Social Movements. Farnham: Ashgate.

David tegen Lange Wapper

CASUS Maarten Loopmans

Sinds 2004 is Antwerpen in de ban van de Antwerpse Ring. Omdat een geplande ring voor doorgaand verkeer buiten de stad nooit werd gerealiseerd, gebruiken lokaal en doorgaand verkeer samen de Ring. De Ring is daardoor één van de meest filegevoelige autowegen in Europa. Bovendien werd ze het onderwerp van een epische strijd tussen Antwerpse actiegroepen en de Vlaamse overheid.

De Antwerpse Ring is niet gesloten en dus geen echte ringweg. In mei 2000 werd door de Vlaamse regering echter formeel beslist om de verkeersdoorstroming in Antwerpen te verbeteren door de ring rond te maken. Via een scheldekruising, de zogenaamde Oosterweelverbinding, zouden de E34 en E17 naar het westen met de E19 en A12 naar het noorden worden verbonden. Een nieuw opgericht publiekrechtelijke NV de 'Beheersmaatschappij Antwerpen Mobiel' (BAM), waarvan de Vlaamse regering voor 99% aandeelhouder is, staat in voor de ontwikkeling en legitimatie van het project. Na jaren studiewerk achter gesloten deuren, waarin zelfs het Antwerpse stadsbestuur nauwelijks wat in de pap had te brokken, viel de keuze op een tunnel onder de Schelde en een brug over de oude Antwerpse havendokken. Het resultaat werd op februari 2005 trots voorgesteld. Althans, niet helemaal. De maquette van de brug over de 19de eeuwse Antwerpse havenwijk 'Eilandje' werd toch nog maar even aan het oog van het grote publiek onttrokken.

Het Eilandje was immers het speerpunt van de Antwerpse stadsontwikkeling; de stad, de Vlaamse regering en een handvol voorzienige vastgoedspeculanten hadden net tientallen miljoenen euro's in de trendy wijk geïnvesteerd. Bovendien ging de Oosterweelverbinding lijnrecht in tegen het in opmaak zijnde 'Ruimtelijk Structuurplan Antwerpen'. Het stadsbestuur morde dan ook toen ze de Vlaamse plannen onder ogen kregen, en men vreesde dat de maquette nog meer onrust zou opwekken. De Vlaamse regeringspartijen drukten het weerwerk van hun lokale vertegenwoordigers de kop in, en stedenbouwkundigen en investeer-

ders die protesteerden werden eigenbelang verweten. De geplande brug werd uitdagend 'Lange Wapper' gedoopt, naar een middeleeuwse reus die de Antwerpenaren kwelde. Maar reuzen komen soms hun David tegen...

David

De David van de Vlaamse regering kwam niet uit het geplaagde Eilandje, maar uit het volkse Borgerhout. Borgerhout kent een bruisend middenveld, dat zich al langer ergerde over hoe de Ring dit district in twee deelt. Zo ontstond het idee om de Ring te overkappen met een 'Ringpark'. Een voortrekker van het idee, Manu Claeys, merkte op dat de Oosterweelverbinding niet alleen de ontwikkeling van het Eilandje blokkeert, maar ook dit Ringpark onmogelijk maakt. Hij schrijft in 2005 een nota over de negatieve effecten van de Oosterweelverbinding op de Antwerpse stadsontwikkeling en stuurt deze naar stRaten-generaal, een overkoepelende vereniging die sinds 1999 buurtcomités ondersteunt in hun acties voor een meer leefbare en socialere stad (zie het artikel van Tim Devos elders in deze AGORA). stRaten-generaal is een open netwerk van doorwinterde activisten waar ook Claeys deel van uitmaakt. De leden komen uit diverse hoeken (ruimtelijke planning, sociaal werk, kunstsector, rechten) en bouwden ervaring op in eerdere acties rond stadsontwikkelingsprojecten.

Een van de leden van stRaten-generaal, Peter Verhaeghe, bijt zich mee vast in het dossier, op zoek naar alternatieve scenario's om de Antwerpse mobiliteitsknoop te ontwarren. Na een zomer intensief werken komen de twee met een voorstel op de proppen dat pleit voor de aanleg van een tunnelcomplex, verder weg van het stadscentrum. In de ogen van het brede publiek en veel specialisten lijkt dit alternatieve scenario beter dan het voorstel van de Vlaamse regering en het krijgt veel weerklank in de pers. Het studiewerk mondt uit in een formeel bezwaarschrift tegen het ruimtelijk uitvoeringsplan voor de Oosterweelverbinding en verleidt een tiental andere Antwerpse verenigingen en actiegroepen om mee aan de kar te trekken. In het daaropvolgende jaar leggen ze zich

BAM-tracé, Meccano-tracé en Ringland overkapping-scenario. Bron: Ringland

erop toe om de Antwerpse burgers te informeren over wat hen met de Lange Wapper (letterlijk) boven het hoofd hangt en over alternatieven voor dit project. Iets wat de Vlaamse regering het voorafgaande decennium heeft nagelaten te doen.

De mobilisatie heeft succes: onder druk van de vele ingediende bezwaarschriften, adviescommissies, experts en het lokale bestuur, wordt het voorstel van stRaten-generaal in 2006 mee opgenomen in de milieueffectenrapportage (MER) als alternatief scenario. Tot ontevredenheid van de nv BAM: die verklaart dat de aanbestedingsprocedures niet teveel tijdverlies mogen oplopen en is alvast begonnen met de offertes te versturen. BAM mag zelf het milieueffectenrapport opmaken en beslist het alternatieve tracé 'weg te schrijven': enkel een minder gunstige versie van het alternatief wordt bestudeerd en als 'technisch onhaalbaar' naar de prullenmand verwezen. BAM heeft echter duidelijk het intussen opgebouwde krediet van stRaten-generaal onderschat. Wanneer de MER en het ruimtelijk uitvoeringsplan voor het oorspronkelijke BAM-tracé in 2007 overhaast worden goedgekeurd, en nog sneller een consortium voor de bouw wordt geselecteerd, barst het protest los.

Fijn stof

De openlijke belangenvermenging bij de MER-procedure heeft ook bij anderen een alarmbel doen rinkelen. De ombudsdienst van de Vlaamse Regering stelt, na een klacht van stRaten-generaal, dat de regering hierover uitleg moet verschaffen.

De regering moet bakzeil halen en eind 2008 alsnog een onafhankelijk studie bureau (het consortium ARUP/SUM) aanstellen om de verschillende scenario's te vergelijken. Uit dit onderzoek blijkt het stRaten-generaal tracé beter dan de Lange Wapper, maar ARUP/SUM schuift zelf een nog beter alternatief naar voor. StRaten-generaal heeft daar wel oren naar en besluit hierop verder te werken. De Vlaamse regering niet. Enkele weken na het oordeel van ARUP/SUM dient BAM een bouwvergunning in voor de oorspronkelijke Lange Wapper.

De openlijke belangenvermenging bij de MER-procedure heeft een alarmbel doen rinkelen

Via een lezingenreeks haalt stRaten-generaal intussen de banden aan met internationale tunnelbouw- en mobiliteitsexperts. Onder de sprekers ook artsen en longspecialisten die de problematiek van fijn stof en lawaaihinder onder de aandacht brengen. Een nieuw strijdpunt lijkt geboren: het thema fijn stof zal de komende jaren de publieke agenda steeds meer beheersen. Maar 2008 staat daardoor een nieuwe actiegroep op: vzw 'Ademloos' kiest een andere strategie en tracht een volksraadpleging af te dwingen over de tracékeuze. Op korte tijd slagen ze erin meer dan

10% van de Antwerpenaren te laten tekenen. Zo is het stadsbestuur door Europese wetgeving verplicht een volksraadpleging te organiseren, een primeur in België. Onder druk van de Vlaamse regering wordt de keuze beperkt tot een ja of nee voor het BAM-tracé; 'het volk' mag zich niet uitspreken over alternatieven. Voor het eerst richt BAM zich direct tot dat volk. In de aanloop naar het referendum betaalt de nv meer dan 2 miljoen euro aan reclameboodschappen. De actiegroepen houden het low-profile, maar innovatief. Ze rekenen op de burger zelf om hun boodschap te verspreiden. Sympathisanten hangen 50000 affiches op en delen informatie over sociale media. De resultaten van de volksraadpleging zijn nefast voor BAM: met 35% opkomst stemt 60% tegen het BAM-tracé.

Meccano

Na de volksraadpleging verenigen een groep van havenbazen en academici zich onder de noemer 'Forum 2020' en geven stRaten-generaal een budget om hun alternatief verder uit te werken. Zo krijgt het Meccano-tracé vorm. Dit is niet langer gebaseerd op het rondmaken van de ring maar introduceert, geïnspireerd op het voorstel van ARUP/SUM, tangenten die in het westen en het oosten van de stad de belangrijkste autowegen met elkaar verbinden. Gesteund door het referendum en de verschijning van Forum 2020 doet de Antwerpse burgemeester een oproep om het dossier te 'depolitiseren': in handen te leggen van objectieve experts in plaats van de BAM en de Vlaamse ministers. Het tegen-

deel gebeurt. De Meccanostudie wordt terzijde geschoven: volgens de bevoegde minister is het voorstel bestudeerd door de administratie en onuitvoerbaar bevonden. Een jaar later blijkt dat de minister heeft gelogen en dat het voorstel nooit is bekeken. Ondertussen is beslist om vast te houden aan het BAM-tracé, weliswaar met een tunnel onder de havendokken in plaats van een brug. In het MER voor dit tracé moet echter ook het Meccano-tracé worden onderzocht. Bovendien is door het aanzwellend debat over luchtkwaliteit de overkapping van de ring een strijdpunt geworden bij de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen van 2012. Het BAM-tracé maakt zo'n overkapping moeilijk, zo niet onmogelijk.

stRaten-generaal wordt deze keer nauw bij het overleg over het MER betrokken. Op het einde van het traject loopt het echter mis: enkele maanden voor aflevering van het eindrapport, is stilzwijgend beslist om de meest interessante versie van Meccano niet in de studie op te nemen. Daardoor lijkt het BAM-tracé niet zo heel veel slechter voor de volksgezondheid dan Meccano en lichtjes goedkoper. Op 14 februari 2014 kiest de Vlaamse regering opnieuw voor het BAM-tracé.

Ringland

Weer staat er een nieuwe actor op in de Oosterweelsaga. Studiebureau Stramien nv heeft tijdens het MER-onderzoek uit eigen initiatief en gesteund door externe deskundigen een scenario voor overkapping van de ring uitgewerkt: Ringland. Dit verbetert de luchtkwaliteit en de leef-

Stappen om te overkappen actie. Foto: Tim Devos

baarheid, maar biedt ook een goedkopere en effectievere oplossing voor de mobiliteitsproblemen waar het hele verhaal mee was begonnen. De Vlaamse regering kijkt weer de andere kant op, maar stRaten-generaal en Ademloos springen geïnteresseerd op de kar. Op 4 mei 2014 wandelen en fietsen duizenden burgers naar Park Spoor Noord om Ringland te steunen. Intussen komen er nieuwe leugens aan het licht over het BAM-tracé. Uit geheimgehouden documenten die door parlementslid Björn Rzoska aan het licht worden gebracht blijkt het BAM-tracé 1,7 miljard euro duurder dan in het MER-rapport werd voorgesteld. De geschiedenis herhaalt zich, nu als farce.

Nieuw burgerschap versus vermolmd bestuur

Politieke wetenschapper Luc Huyse heeft er schik in. In zijn nieuwe boek beschrijft hij de strijd van stRaten-generaal en co als de eerste stap naar een nieuwe democratie, waar de burger een steeds belangrijkere rol opneemt in de besluitvorming. Burgers ontwikkelen een collectieve kennis waar als bestuurder steeds moeilijker tegenop te tornen valt. Zo veroveren ze een plaats aan de onderhandelingstafel; soms wordt daarbij de verkozen politicus gewoon overgeslagen.

Het groeiende actienetwerk legt de pijnpunten van de Vlaamse democratie bloot

stRaten-generaal heeft een succesvolle nieuwe manier van mobiliseren aangeboord. Het gaat om een netwerkmobilisatie, waarbij het netwerk steeds maar groeit, zowel in draagvlak als in kennisbasis. Na elke flagrante fout van politici sluiten zich nieuwe verontwaardigde actievoerders en organisaties aan. Die brengen nieuwe kennis en thema's in het netwerk binnen: van mobiliteit naar stadsontwikkeling over leefbaarheid en gezondheid naar kansen voor een nieuw groots park in het centrum van de stad. Het houdt de kennis ook vast: betrokkenen bouwen verder op eerdere ervaringen, leren hieruit en organiseren zich steeds beter. Het netwerk ontwikkelt daardoor steeds betere voorstellen. Op elk voorstel reageert de Vlaamse regering op dezelfde wijze: men klampt zich vast aan het oorspronkelijk tracé, en tracht de nieuwe voorstellen van tafel te vegen met kunstgrepen, in plaats van argumenten. Die kunstgrepen overtuigen echter steeds minder.

Het groeiende actienetwerk legt immers de pijnpunten van de Vlaamse democratie bloot. Het maakt tastbaar wat politieke wetenschappers als Wilfried DeWachter al decennialang aankaarten. Het Vlaamse beleid is sterk gepolitiseerd. De Vlaamse ambtenarij staat erg zwak tegenover verkozen regeringsleden, wiens kabinetten vaak beter geïntformeerd zijn en gerekruteerd worden uit het kruim van het ambtenarenkorps. Daardoor worden bij grote projecten niet zozeer beredeneerde oplossingen gezocht, maar gestreefd naar de grootst mogelijke electorale opbrengst.

Omdat ook electoraal verlies altijd tot de mogelijkheden behoort, worden in Vlaanderen belangrijke beslissingen uit de publieke arena gehouden en bij voorkeur in achterkamers genomen, waar de belangrijk-

ste stakeholders achter gesloten deuren worden samengebracht. Pas wanneer een overeenkomst wordt bereikt tussen deze stakeholders, wordt getracht deze oplossing te 'verkoppen' aan het grote publiek.

Wanneer lokale politici, die dichter bij hun kiezers staan, tegensputteren, worden ze door de partij tot de orde geroepen. Omdat in het Vlaamse kiesstelsel niet de kiezer, maar de partij door middel van de kieslijstvorming bepaalt wie een zitje krijgt in het parlement, kan de wil van de partij niet worden genegeerd. Wilfried DeWachter noemt dit in zijn boek 'de mythe van de parlementaire democratie' een 'participatie'. Dankzij de Antwerpse actiegroepen weten nu ook de Antwerpse burgers wat deze term in de praktijk inhoudt. Het actienetwerk zet de Vlaamse participatie in haar hemd, en toont zo hoe een meer democratische toekomst mogelijk is.

Maarten Loopmans (maarten.loopmans@ees.kuleuven.be) is docent Stadsgeografie aan de KU Leuven en doet onderzoek naar de relatie tussen stadsontwikkeling, ruimtelijke planning en marginalisering. In zijn doctoraat onderzocht hij het verband tussen stadsontwikkeling en stedelijke bewegingen in Antwerpen.

Literatuursuggesties

- Claeys, M. (2013) *Stilstand. Het Oosterweeldossier*. Leuven: Van Halewyck.
- Dewachter, W. (2001) *De mythe van de parlementaire democratie*. Leuven: Acco.
- Huyse, L. (2014) *De democratie voorbij*. Leuven: Van Halewyck.
- Loopmans, M. & Dirckx, T. (2012) *Neoliberal Urban Movements? A Geography of Conflict and Mobilisation over Urban Renaissance in Antwerp, Belgium*. In: *Contradictions of Neoliberal Planning* (pp. 99-116). Springer Netherlands.
- Nicholls, W. (2009) "Place, networks, space: theorising the geographies of social movements." *Transactions of the British Institute of Geographers* 34(1): 78-93.

Ruimte voor de strijd om het burgerschap

ESSAY Thomas Swerts

Mensen zonder papieren maken creatief gebruik van de stedelijke ruimte om hun uitsluiting van burgerschap aan te vechten. Voor het opeisen van hun recht op burgerschap maken zij zowel gebruik van 'safe-spaces' als van de publieke ruimte. De stad opereert aldus als een motor voor de politisering van niet-burgers.

Mensen zonder papieren hebben zowel in symbolische als in letterlijke zin geen toegekende 'plaats' in de samenleving. Hun niet-burgerschap houdt in dat de staat hun fysieke aanwezigheid op haar territorium niet erkent. Deze niet-erkenning vertaalt zich sociaalruimtelijk in een leven 'in de schaduw'. Uitsloten van het recht op werk, wonen, onderwijs, gezondheidszorg en andere sociale voorzieningen onttaardt leven in de stad voor papierlozen maar al te vaak in overleven. Bovendien gaat niet-burgerschap gepaard met uitsluiting van traditionele vormen van politieke participatie. Hoewel papierlozen fundamenteel deel uitmaken van het sociale, economische en culturele leven van steden, beschikken zij niet over geïnstitutionaliseerde kanalen om hun politieke stem te laten horen.

Desalniettemin kwam ik tijdens mijn etnografisch onderzoek in Chicago en Brussel vele mensen zonder papieren tegen die uit de schaduw treden om publiekelijk hun recht op burgerschap te eisen. In Chicago observeerde ik twee jaar als participierend onderzoeker bij de 'Immigrant Youth Justice League' hoe jongeren zonder papieren opkwamen voor hun rechten. In Brussel volgde ik van nabij de activiteiten van het 'Collectif Sans-Papiers Belgique'. Ondanks de op het eerste zicht onoverkomelijke barrières die gepaard gaan met hun gebrek aan legale status, slagen deze mensen er in om nieuwe politieke uitingsvormen te creëren die gevat kunnen worden onder de noemer 'niet-burger burgerschap'. Niet-burger burgerschap verwijst naar het amalgaam van politieke praktijken waardoor niet-burgers claims tot erkenning en inclusie maken in de samenleving waarin ze verblijven. Deze opkomende vorm van burgerschap wordt gedragen door essentieel 'liminale' subjecten; door mensen

Zichtbaar zijn zonder papieren. Foto: Tijl Vercammen 2007

zonder papieren die zich tussen en temidden legale categorieën bevinden en bijgevolg creatief op zoek moeten gaan naar manieren om erkend te worden als dragers van rechten.

In deze bijdrage beschrijf ik hoe mensen zonder papieren gebruik maken van de stedelijke ruimte om hun uitsluiting van burgerschap aan te vechten. Eerst licht ik toe hoe de stad de politisering van papierlozen in de hand werkt. Daarna toon ik aan hoe ze gebruik maken van zowel 'safe spaces' als de publieke ruimte om hun rechten op te eisen. Ten slotte trek ik hieruit lessen over de transformatie van burgerschap.

In steden komen nieuwe vormen van niet-burgerschap tot uiting

De stad als motor van politisering

Het is in steden dat nieuwe vormen van niet-burger burgerschap tot uiting komen. Hier zijn verschillende redenen voor. Ten eerste trekken steden grote populaties migranten aan, waarvan een significant deel irreguliere migranten zijn. Ten tweede concentreren symbolisch en materieel kapitaal zich in steden, wat hen tot een vruchtbare omgeving voor activisme maakt. Ten derde laat de hoge dichtheid mensen zonder papieren toe om allianties te smeden en steun, hulpbronnen en knowhow te verkrijgen van andere organisaties.

De ruimtelijkheid van steden speelt een cruciale rol inzake de politisering van mensen zonder papieren. Mijn begrip van stedelijke ruimtelijkheid kan gesitueerd worden aan de hand van twee conceptuele assen: relationeel (controle versus contestatie) en politiek-symbolisch (zichtbaarheid versus onzichtbaarheid). Het verloop van processen van politisering verloopt via actie-reactie ketens tussen momenten van *controle* en *contestatie*.

De stedelijke ruimte is onderhevig aan permanente surveillantie vanwege de staat. Het is in steden waar restrictief migratiebeleid in de praktijk wordt uitgerold. Zichtbare vormen van staatscontrole zijn praktijken als raids, identiteitscontroles, arrestaties en politiegeweld. Zo was ik in juli 2012 getuige van een politieraid waarbij na lokale klachten over de

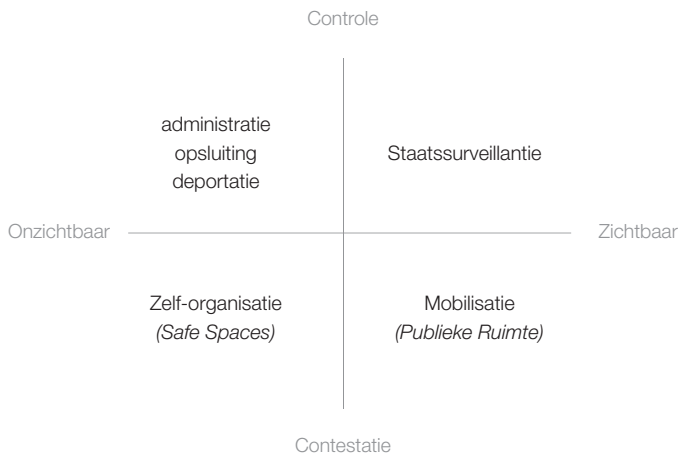
verkoop van bootleg dvd's een 150-tal migranten willekeurig werd aangehouden in de Brusselse Zuidwijk. Zo'n tiental personen kregen het bevel het grondgebied te verlaten en een zestal werd onmiddellijk naar gesloten centra getransporteerd. Onttrokken aan het publieke oog worden dit soort controlepraktijken aangevuld met administratieve procedures die migrantenpopulaties indelen in zij die legale status 'verdienen' en 'niet verdienen', alsook de opsluiting van migranten in gesloten detentiecentra en hun daaropvolgende deportatie. Veel van de jongeren zonder papieren die ik in Chicago leerde kennen berichtten bijvoorbeeld over hoe het gebrek aan een 'Social Security Number' (SSN) hen ervan had weerhouden om een aanvraag tot toelating voor hoger onderwijs in te dienen. Zulke simpele administratieve procedures werden door hen als traumatisch ervaren en hun SSN kwam symbool te staan voor de angst om 'betrap' te worden door de staat.

Tezelfdertijd zijn steden broeihaarden van contestatie. In wat volgt focus ik op de ruimtelijkheid van contestatie. Desalniettemin moet de ruimtelijkheid van controle en haar invloed op contestatie-mogelijkheden steeds in het achterhoofd gehouden worden. Ik belicht aan de hand van etnografische voorbeelden hoe niet-burgers gebruik maken van de stedelijke ruimte om hun legale status te contesteren.

'Safe spaces'

De 'Immigrant Youth Justice League' (IYJL) begon in 2009 als een informele groep jongeren die zich verzamelde als protest tegen de deportatie van Reyes, een 21 jaar oude student aan de University of Illinois in Chicago. In januari 2009 werd Reyes, nadat hij een stopbord had genegeerd, aangehouden door de politie. Omdat hij geen identiteitsbewijs kon voorleggen werd hij gearresteerd en voorgeleid voor uitzetting. Het is in de marges van deze steuncampagne dat een handvol studenten begon samen te komen op de universiteitscampus. Tijdens deze bijeenkomsten namen verschillende jongeren het initiatief om openlijk met elkaar over hun illegale status te praten. Waar dit in het begin nog beperkt bleef tot de enkelingen die de moed konden opbrengen om hun verhaal te delen, werd 'coming out' al snel een georganiseerde activiteit.

In 2010 ging ik naar mijn eerste IYJL Shout-it-out evenement. IYJL-lid Claudia lichtte de bedoeling als volgt toe. "Vooreerst is dit een safe space voor mensen om naar buiten te komen met hun verhaal en zich ondersteund te voelen", zei ze. Daarnaast moest iedereen de gemeen-

Stedelijke ruimte en de politisering van mensen zonder papieren. Achtergrondfoto: Tijl Verkammen 2007

Undocumented Unafraid: Onbevreesd voor het ideaal van Amerikaans burgerschap. Foto: Andy Grant 2010

schapsnormen respecteren: "wat hier gezegd wordt, blijft hier, wat hier geleerd wordt draag je met je mee". Wat volgde waren emotionele verhalen van jongeren zonder papieren, die vaak voor de eerste keer aan vreemden over hun status vertelden. In de daaropvolgende maanden ontdekte ik dat het onderling vertellen van deze persoonlijke verhalen toeliet om op persoonlijk vlak mentale barrières tot politieke participatie te overwinnen. Bovendien wekt de methode van verhalen vertellen de gevoelens van gemeenschap, agency en ondersteuning op die noodzakelijk zijn om in het daglicht te treden.

'Safe spaces' zijn ook essentieel ruimtelijk. Hun bestaan hangt af van de (gedeeltelijke) erkenning van jongeren zonder papieren vanwege de staat. Enerzijds beschikken zij over het recht op onderwijs in Illinois. Anderzijds heeft de stad Chicago zichzelf tot 'sanctuary city' uitgeroepen waardoor ze informeel papierlozen erkent. Deze lokale context geeft ademruimte aan actoren in het stedelijke middenveld. Scholen fungeren als de primaire 'safe spaces' voor de zelforganisatie van jongeren zonder papieren. Het is dus niet toevallig dat IYJL hier het daglicht zag. Naast scholen verlenen ook kerken middelen. Maar, de steun van de 'Illinois Coalition for Immigrant and Refugee Rights' (ICIRR), een coalitie-organisatie van meer dan honderd migratiegerelateerde organisaties in Chicago, bleek bovenal belangrijk voor de expansie van IYJL's invloed. Het was ICIRR die hen naast symbolische steun de materiële middelen (faxmachines, telefoonbanken) en ruimte (vergader ruimte in het stadcentrum) ter beschikking stelde om hun dagelijkse organisatie mogelijk te maken.

De mensen zonder papieren bij het 'Collectif Sans-Papiers Belgique' (CSPB) in Brussel steunden op hun manier ook op veilige ruimtes voor hun zelforganisatie. Vergeleken met de relatief geprivilegieerde en hoog opgeleide jongeren zonder papieren in Chicago, ging het hierbij om een meer precare groep mensen zonder papieren. Het collectief ontstond in 2009 uit migranten die hun aanvraag hadden ingediend tot regularisatie via een werkvergunning. De regularisatieprocedure eiste dat de aanvrager een werkcontract van minimum één jaar kon voorleggen aan de administratie. Omdat het erg moeilijk, zo niet onmogelijk, was voor hen om zo een werkvergunning te verkrijgen, werd hier al snel op ingespeeld door malafide werkgevers. Verschillende respondenten gaven aan hoe ze duizenden euro's neerlegden voor een vervalste werkvergunning. Intussen wachtten velen van hen verscheidene jaren om uiteindelijk een negatief antwoord te krijgen.

Het is in protest tegen deze situatie dat twee jaar later, in 2011, het CPSB werd opgericht. De ondersteunende kracht achter de schermen was Pastoor Daniel Alliët, die eerder al diverse kleinschalige initiatieven voor mensen zonder papieren had opgestart. Door het ter beschikking stellen van de organisationele infrastructuur en knowhow van deze initiatieven werd ruimte gecreëerd voor de zelforganisatie van papierlozen. Dat er nood was aan dergelijke 'safe spaces' in Brussel stond buiten kijf. In vergelijking met de relatief immigrantvriendelijke context in Chicago, ligt het niveau van repressie in Brussel bijzonder hoog. Bovendien zorgden maatregelen zoals de uitsluiting van mensen zonder papieren van het volwassenonderwijs ervoor dat zij hoe langer hoe minder terecht kon-

den bij sociale organisaties. In die zin is de symbolische en materiële steun vanwege de opbouwwerkers van sociale organisaties er mede verantwoordelijk voor dat er een kader geschepd werd waarbinnen deze geprecariseerde subjecten opnieuw in zichzelf en hun recht op rechten konden beginnen geloven.

‘Recht op rechten’ in de publieke ruimte

De politisering van mensen zonder papieren gebeurt niet alleen in de achterkamers van ‘safe spaces’, maar bovenal in en door publieke daden van contestatie. Het ruimtelijk karakter van zulke daden bepaalt hun politieke dimensie. Politiek worden houdt voor niet-burgers zowel ‘zichtbaar’ worden als ‘gehoord’ worden in. In de praktijk vertaalt de politisering van mensen zonder papieren zich op een ruimtelijke manier door de (tijdelijke) bezetting van publieke ruimtes, het organiseren van marsen door de stad, het aanzetten tot burgerlijke ongehoorzaamheid en het verstoren van de openbare orde.

Door politisering worden niet-burgers zowel ‘zichtbaar’ als ‘gehoord’

In maart 2011 nam ik deel aan IYJL's tweede ‘Coming Out of the Shadows’ evenement. Die dag namen acht jongeren plaats op het podium, dat enkele tientallen meters verwijderd was van het hoofdbureau van het uitzettingsagentschap. Eén voor één vertelden ze hun levensverhaal, af en toe onderbroken door emoties. Elk verhaal werd afgesloten met de zin: “My name is X, I am undocumented. I am unafraid. And I am unapologetic”. Door het publiek reciteren van hun verhaal op openbare plaatsen ontwikkelen deze jongeren een sterk politiek bewustzijn. De stedelijke ruimte wordt tijdens dit soort acties aangewend als een openluchttheater waarin politieke performances opgevoerd worden.

Een ander voorbeeld van het gebruik van ruimtelijke verzetstrategieën zijn acties van burgerlijke ongehoorzaamheid. Zo was ik in mei 2013 getuige van een actie naar aanleiding van de komst van President Obama voor een benefietevenement. Rond de middag ketenden twaalf IYJL leden zich aan elkaar. Hierna verbonden ze hun armen met buizen uit kunststof, opdat de politie hen minder makkelijk zou kunnen verplaatsen. Vervolgens blokkeerden ze het verkeer op de drukke Michigan Avenue terwijl ze “Not1more” scandeerden, verwijzend naar hun eis voor een tijdelijke halt aan deportaties.

Voorgaande voorbeelden tonen aan hoe het tijdelijk bezetten van de publieke ruimte een krachtige manier kan zijn om claims te communiceren. Tijdens mijn onderzoek in Brussel kwam ik ook in aanraking met de mars als activievorm. In april 2013 nam ik deel aan de twee weken durende Belgische solidariteitsmars voor mensen met en zonder papieren. Het traject deed de grootste steden van België aan. Door van stad tot stad te wandelen, trachtten de papierlozen te “tonen aan de lokale populatie dat wij hier zijn, dat wij hier leven en dat wij bestaan”, aldus één van de deelnemers. De media-aandacht voor de mars was beperkt. Het belang van de mars was dan ook eerder symbolisch. Deelnemen aan de mars was een manier om zichtbaarheid te genereren, alsook om een nationaal netwerk van activisten uit te bouwen.

Ik stapte de laatste 27 kilometer mee tussen Leuven en Brussel. Tijdens onze voettocht praatte ik met Mohammed, een man van Algerijnse afkomst die al zes jaar zonder papieren in Brussel woonde. Hij vertelde me over zijn precare levensomstandigheden, over het kraakpand waar hij woonde en over hoe hij zijn job had verloren omwille van gezondheidsproblemen. Ook nu had hij moeite om te wandelen. Desalniettemin stond hij erop om het hele parcours te voet af te leggen. Wanneer Mohammed als laatste in Brussel aankwam, kreeg hij applaus van de supporters. Voor Mohammed en de vele andere deelnemers was meestappen in de mars een manier om uit hun sociaal isolement te geraken, om deel uit te maken van een gemeenschap van gelijkgestemden en om nieuwe contacten te leggen met Belgische medestanders.

Vorbij de grenzen van burgerschap

In het tijdperk van globale migratie staat de institutie van burgerschap onder druk. De politieke acties van mensen zonder papieren maken de discrepantie tussen hun maatschappelijke participatie en hun gebrek aan legale status zichtbaar en tastbaar. Het is in steden dat de strijd om burgerschap beslecht wordt. Mensen zonder papieren worden onderworpen aan controlepraktijken vanwege de staat in de stedelijke ruimte. Net omdat deze controlepraktijken in steden plaatsvinden, bieden ze opportuniteiten voor contestatie. De beweging van papierlozen organiseert zich in de achterkamers van ‘safe spaces’ met de steun van het stedelijke middenveld. Claims tot erkenning worden door papierlozen tot uiting gebracht in de stad, gebruikmakende van de publieke ruimte als podium en megafon. De stad kan dan ook gezien worden als een openluchtlaboratorium waarin niet-burgers experimenteren met nieuwe vormen van politieke participatie, gemeenschap en burgerschap.

Thomas Swerts (tswerts@uchicago.edu) is een doctoraatskandidaat in de sociologie aan de University of Chicago. Dit artikel is gebaseerd op onderzoek verricht in het kader van zijn doctoraatsthesis.

Literatuurselectie

- Nicholls, W. & Vermeulen, F. (2012) “Rights through the City: The Role of the City for Immigrant Rights Movements”. In: Michael Peter Smith and Michael McQuarrie (eds.) *Remaking Urban Citizenship: Organizations, Institutions, and the Right to the City*. New Brunswick: Transactions Publishers.
- Uitermark, J. & Nicholls, W. (2013) *From Politicization to Policing: The Rise and Decline of New Social Movements in Amsterdam and Paris*. Antipode. doi: 10.1111/anti.12025.

Actiegroepen, participatie en de overheid

DEBAT Manu Claeys, Koen Wynants en Maarten Loopmans
AUTEUR Tim Devos

Stedelijke actiegroepen en initiatieven ijveren vaak voor meer inspraak in ruimtelijke veranderingsprocessen. AGORA bracht Manu Claeys en Koen Wynants en Maarten Loopmans samen voor een debat over participatie in de hedendaagse stad, de rol van actiegroepen en hun relatie tot het politieke en ambtelijke apparaat.

Claeys: stRaten-generaal [SG] werd opgericht in 1999 naar aanleiding van het protest tegen het verdwijnen van de Japanse kerselaars aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten omdat plaats moest gemaakt worden voor een nieuw plein. SG bracht de boodschap dat het niet acceptabel was dat een stad aan de drempel van een nieuw millennium bestuurd werd zoals dat in Antwerpen het geval was. SG bracht daartoe een ruimtelijk en participatorisch agendapunt samen. Het ruimtelijk punt bepleitte dat de wereldwijd opkomende 'Agenda 21', een actieplan rond duurzame ontwikkeling opgesteld in 1992 door de Verenigde Naties, lokaal diende te worden overgenomen in Antwerpen. Daarbij werd benadrukt dat participatie en 'empowerment' essentiële elementen horen te zijn bij het nastreven van deze agenda. Het ontstaan van SG toont mooi aan hoe wij als organisatie steeds deel zijn van een bredere bewustwording. Uit SG zijn dan later zowel Antwerpen aan 't woord [AAW] als de dienst Stedelijk Wijkoverleg [SWO] ontstaan.

Wynants: De eerste jaren hield AAW zich vooral bezig met experimenteren. We deden enkel zaken die wij interessant vonden, allemaal vrijwillig en vrijblijvend. Gaandeweg stelden we onszelf concreet als doel om participatie hoger op de maatschappelijke en politieke agenda te krijgen. Later gingen we in op een aanbod van de stad om convenanten sluiten, waardoor we in een andere constellatie terechtkwamen. Je agenda wordt namelijk voor een groot deel bepaald door samen te werken met besturen of doordat je fondsen aan het zoeken of werven bent. Daarom hebben we lang getwijfeld over deze keuze, maar zijn we uiteindelijk ingegaan op dit aanbod met het oog op het realiseren van grotere

doorbraken. Vandaag constateren we echter dat participatietrajecten beter worden gecommuniceerd, maar structureel nog steeds niet zo verschillend zijn. Daarom ligt onze focus nu vooral op het versterken van de kwaliteit van participatieprocessen. Zo is de burgerbegroting bijvoorbeeld een interessant en nieuw gegeven, maar de mindset van waaruit dit wordt georganiseerd is nog steeds dezelfde: de politiek gaat een begroting opstellen en vraagt bewoners om input. Dat is niet verkeerd maar wij streven naar een hoger niveau van participatie of beter co-creatie.

"We willen maatschappelijk conflict niet uit de weg gaan, het is inherent deel van het proces."

Claeys: Het basisidee van AAW was dat de ambtenarij, de verkozenen en de bevolking in dialoog moeten gaan om tot goede besluitvorming te komen. Daar staan we met SG nog steeds achter, maar in de praktijk organiseerde AAW vooral stadsgesprekken of plenaire momenten waarop af en toe politici langskwamen. Wij vonden echter dat deze aanpak niet toeliet om de mouwen op te rollen en echt te werken aan dossiers en dat we daardoor een beetje vast kwamen te zitten. Daarom zijn de wegen wat gescheiden sinds 2008: als stRaten-generaal hebben we toen besloten om eerder in te spelen op de werkelijke dynamiek van ruimtelijke processen. We willen maatschappelijk conflict daarbij net niet uit de weg gaan, aangezien dat inherent deel uitmaakt van het proces. Zo zijn we afgestapt van de fixatie op het streven naar consensus. In de praktijk zagen we immers dat de politiek geen vragende partij was en de ambtenarij de handen niet vrij had.

Koen Wynants is sinds 2008 actief bij 'Antwerpen aan't woord'. Eerst als vrijwilliger en sinds 2010 in dienst als coördinator. 'Antwerpen aan't woord' tracht de interactie en samenwerking in de stad te stimuleren om

te komen tot een dynamische en co-creatieve stadsdemocratie. De stad is ruimschoots voorzien van de mensen, de kennis, de creativiteit en de middelen. Uitdaging is vooral het leggen van de juiste verbindingen en het ontwikkelen van coalities.

Maarten Loopmans is docent Stadsgeografie aan de KU Leuven en doet onderzoek naar de relatie tussen stadsontwikkeling, ruimtelijke planning en marginalisering. In zijn doctoraat onderzocht hij het verband tussen stadsontwikkeling en stedelijke bewegingen in Antwerpen.

Manu Claeys richtte in 2004 'De Ploeg' op, een samenwerking van zeven buurtcomités in en rond de Antwerpse Kievitwijk. Eerder dat jaar had hij namens Borgerhoudt van Mensen de nota 'Herwonnen stad' geschreven over het overkappen van de Antwerpse ring. De

bewonersgroep slaagde er in 2006 in het concept te laten opnemen in het Antwerpse ruimtelijk structuurplan. In 2005 lanceerde hij voor en vanuit het bewonerscollectief stRaten-generaal een alternatief voor de Oosterweelverbinding. Sindsdien voert hij oppositie tegen de geplande snelweg door Antwerpen én tegen de oude politieke cultuur die zich verzet tegen eigentijdse burgerparticipatie. Hij publiceerde daarover het boek 'Stilstand. Over machtspolitiek, betweterbestuur en achterkamerdemocratie – Het Oosterweeldossier'.

Collectieve expertise

Wynants: Ik geloof sterk dat je een nieuwe mindset over de democratie moet nastreven en vooral vanuit dat idee projecten moet opstarten. Heel wat bewonersgroepen en sociale organisaties zijn met interessante dingen bezig en wij geloven dat je door die talenten en ervaringen samen te brengen je de collectieve kennis in de stad kan gaan ontwikkelen. Wij spitsen ons met AAW daarom steeds meer toe op het stimuleren en samenbrengen van die collectieve kennis.

"Het is een hele uitdaging om de weerstand van het bestuur jegens participatie te ontmantelen."

Claeys: Als actiegroep zien wij ook dat er vandaag de dag steeds meer instrumenten beschikbaar zijn om zelf die collectieve expertise te doen ontstaan. Zo is er via internet veel informatie beschikbaar en kunnen allerhande documenten worden opgevraagd dankzij de Wet openbaarheid van bestuur. Daarnaast zijn steeds meer mensen hoog opgeleid en professionaliseren lokale actiegroepen hun vergadertechnieken. Het is daarom onverstandig van de overheid dat ze daar niet of onvoldoende uit put. In het controversiële dossier rond de Antwerpse ring, de Ooster-

weelverbinding, merken we alvast dat het een hele uitdaging zal zijn om de weerstand aan de kant van het bestuur jegens participatie te gaan ontmantelen.

Loopmans: Dat is volgens mij voor een stuk omdat het bestuur dit als bedreigend ervaart. De laatste twintig jaar zijn er nieuwe groepen bewoners naar de stad getrokken, mensen met allerlei soorten kennis. Daardoor ontstaan steeds meer netwerken van bewoners waarbinnen zich een collectieve knowhow opbouwt. Dit gebeurt net op een moment waarop er opnieuw wordt geïnvesteerd in de stad, waardoor je al snel belangenconflicten krijgt tussen bewoners die belang hechten aan de gebruikswaarde van de stad en ontwikkelaars die aan de stedelijke grond willen verdienen. Op deze manier worden er verschillende aanspraken gemaakt op dezelfde ruimte, wat allerhande mobilisaties katalyseert.

Claeys: Mobilisaties ontstaan vandaag schijnbaar ook vaker en vlugger. We zouden kunnen spreken van een soort van beweging.

Wynants: Ik denk dat het gebruik van Facebook en Twitter daar ook een grote impact op heeft. Ik zit zelf in heel wat Antwerpse Facebookgroepen en die zijn allemaal onderling geconnecteerd. Iedereen kent iedereen en verschillende groepen en bewegingen vinden elkaar daarvoor ook vrij snel.

Claeys: Wanneer bewoners zich structureren als een belangengroep worden ze ook aanspreekbaarder. Projectontwikkelaars hebben duidelijke aanspreekpunten zoals de lokale overheid, de stedelijke planner, De Lijn enzovoort, maar bij bewoners hebben ze vaak geen idee wie ze moeten benaderen.

Informatieavond stRaten-generaal over de Oosterweelverbinding. Foto: Luc Janssens

Participatie, burgers en de ambtenaar

Wynants: Wanneer de stad participatie organiseert is dat erg top-down vormgegeven, vanuit hun eigen kader en logica. Als actie- of bewonersgroep mag je enkel kleuren binnen de lijntjes die vooraf zijn uitgezet. Dit hoewel er continu wordt bespaard op het ambtelijk apparaat vanuit de gedachte dat vrijwilligers ook bepaalde taken op zich kunnen nemen. Ik ben daar persoonlijk ook voorstander van, maar dan moet er op een nieuwe manier worden nagedacht over wat de kerntaken zijn van burgers, overheid en politiek.

Claeys: Daarnaast proberen verkozenen vaak om actiegroepen in participatieprocessen weg te spelen met representatie, omdat zij zogezegd verkozen zijn namens de 'hele' buurt. Als actiegroep beseffen we goed dat we niet kunnen spreken namens de hele wijk, maar dat is geen reden om ons niet mee te nemen in het proces. Bestuurders gebruiken altijd die stilzwijgende meerderheid om zij die aanwezig zijn op bewonersvergaderingen weg te blazen. Daarom is het van belang dat overheden het politiek gewicht van lokale processen kunnen loslaten. Wat niet betekent dat ze het proces daarom niet moeten organiseren.

"Lokale inbedding wordt binnen het huidige systeem vaak enkel gebruikt om stemmen te ronselen."

Loopmans: Deze spanning tussen stadsbestuur en buurt- of actiegroepen duidt hoe lokale belangen dikwijls in contrast staan met een bestuur dat over de stad gaat. Lokale inbedding wordt binnen het huidige systeem vaak enkel gebruikt om stemmen te ronselen. De lokale stem telt

namelijk zelden mee wanneer er beslissingen moeten genomen worden, want dan spelen de partijbelangen. Er zit met andere woorden niets tussen de burgers en het bestuur, waardoor je wel actie moet ondernemen om gehoord te worden als je lokaal wordt getroffen.

Claeys: Het beleid toont veel weerstand tegen participatie, waardoor het zich in werkelijkheid soms zelfs buitenspel gaat zetten. Projectontwikkelaars en buurtcomités gaan namelijk steeds vaker samenzitten op eigen initiatief, buiten de overheid om.

Loopmans: In democratische termen is dat wel gevaarlijk, want zoals je al aanbracht spreek je niet namens de hele buurt. Niet iedereen heeft dezelfde organisatiecapaciteit. Als de electorale democratie wordt omzeild door dat soort van sociale overlegmodellen tussen actiegroepen en private investeerders en de stad daarnaast geen brede participatie organiseert, komen velen niet aan bod.

Wynants: Een reden om ambtenaren wel te betrekken bij lokaal overleg is dat zij kunnen leren uit zulke processen. Zo bouw je ook bij ambtenaren competenties op.

Claeys: Er zijn inderdaad mensen binnen de ambtenarij die hun nek durven uitsteken en het verschil hebben kunnen maken in bepaalde dossiers.

Een derde speler

Loopmans: Ik geloof wel in de kracht van de ambtenarij bij het opzetten van participatieprocessen en het ondersteunen van democratische besluitvorming. In tegenstelling tot politici die continu worden geconfronteerd met verkiezingsdruk en daarom niet bezig zijn met het bedenken van langetermijnoplossingen.

Claeys: Het probleem is echter dat ook stedelijke diensten door de overheid worden ingezet als politiek instrument. Als je SWO in een proces betreft wordt de schepen uitgenodigd op informatieavonden en inspraakmomenten, wat zeer sterk de teneur en dynamiek van de verga-

dering bepaalt. Er is dan geen sprake van een productieve werksessie en wijkoverleg wordt zo onmogelijk gemaakt. Als je je als sokkel van de bevolking enkel kan wenden tot vraag- en antwoordsessies, wordt je niet als lokale expert meegenomen in het proces.

Wynants: Daarom is het van belang dat er een derde partij meespeelt, dat kan een organisatie zoals AAW zijn, maar ook bewonersgroepen nemen die rol soms op zich. Zo ontstaan er vaak twee parallelle trajecten: een formeel traject vormgegeven door de stad en een informeel traject vormgegeven door georganiseerde bewoners of die derde actor.

Claeys: Idealiter streef je naar een mix van formele plenaire momenten en daartussen een hele reeks van informele rol-de-mouwen-op-sessies.

Wynants: Bij onze betrokkenheid bij de ontwikkeling van een site in Deurne tot een landschappelijk park, Park Groot Schijn, hanteerden we een dergelijk model. Verschillende stakeholders zaten regelmatig samen om het participatieproces vorm te geven: een 'petit-comité' van ambtenaren, lokale organisaties en steeds met iemand van het kabinet van ruimtelijke ordening erbij. Daarnaast werden er op zeer regelmatige tijdstippen algemene vergaderingen georganiseerd waar de inhoudelijke beslissingen werden genomen. In dat proces nam AAW de taak op zich om de vele verschillende gebruikers van het gebied in dialoog met elkaar te brengen en te verenigen in een 'groep'. Dat hebben we gedaan door vrijuit met deze organisaties te gaan praten, wat blijkbaar voor een ambtenaar moeilijk blijft. Als ambtenaar moet je ook een soort handigheid ontwikkelen om contacten te leggen en met actiegroepen te communiceren, als je dat niet doet kom je ongeloofwaardig over.

Gebiedsgericht werken

Wynants: In Antwerpen zijn er erg veel gespecialiseerde stedelijke diensten, maar desondanks bestaat er een fundamenteel gebrek aan geïntegreerde, globale wijkvisies. Men zou tussen de diensten onderling gebiedsgericht overleg moeten organiseren.

Loopmans: Vroeger gebeurde dat wel aangezien SWO verantwoordelijk was voor het opstellen van wijkontwikkelingsplannen. Ze hadden de taak verschillende visies bij elkaar te brengen om daaruit een rapport te distilleren dat naar de politiek werd gecommuniceerd, waarop zij dan vervolgens hun beslissingen baseerden.

Wynants: Nu houdt SWO zich daarentegen vooral bezig met de heraanleg van straten en pleinen, aangezien dat zowat het enige is waar formeel participatie rond wordt georganiseerd. Daarom ben ik in 2010 zelf met een wijkoverleg in de wijk Antwerpen-Noord gestart. Er is echter nooit ondersteuning gekomen vanuit de stad.

Loopmans: In de jaren zeventig werden er stuurgroepen georganiseerd rond de zogenaamde herwaarderingsgebieden. Daar had je een interessant overlegmodel waar buurtvertegenwoordigers rond de tafel zaten met ambtenaren en politici om te beslissen over investeringen in de wijk. Daar zijn belangrijke kiemen gelegd voor de politieke betrokkenheid van bewoners. Toen had je wel veel minder het spanningsveld dat we vandaag zien tussen verschillende belangengroepen die opnieuw iets zien in de stad.

Claeys: Buurtcomités reageren vandaag misschien te vaak enkel vanuit een defensieve houding, wanneer ze horen van een bepaald pro-

ject dat op til is. Met bewonersorganisatie De Ploeg hebben we daarom geprobeerd om de dynamiek levend te houden in de stillere periodes. We organiseerden workshops om na te denken over de identiteit en toekomst van onze wijk. Dat leverde erg interessante discussies op waarvan de voornaamste ideeën en bemerkingen in een nota werden verwerkt. Deze werd bezorgd aan de planningscel en twee districtsvoorzitters, maar hoewel ze duidelijk interesse hadden geuit, hebben we daar verder niets meer van gehoord. Dat was een hele koude douche, want wij dachten dat we goed huiswerk hadden geleverd.

Tim Devos (tim.devos@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudent aan de KU Leuven op een doctoraatsbeurs Strategisch Basisonderzoek van het IWT. Ook is hij mede-oprichter van het collectief NDVR (www.ndvr.be) en redacteur van AGORA.

Sociale bewegingen, acties en schaal

ESSAY Federica Bono

Stedelijke bewegingen gaan op zoek naar strategieën om hun acties meer draagkracht te geven. In Birmingham en Antwerpen gaan groeperingen op een verschillende manier om met de ruimte die van bovenaf wordt geconstrueerd.

Tussen 2001 en 2011, berichtten verscheidene kranten in Birmingham (Verenigd Koninkrijk) over ontwikkelaars die in de noordelijke stadsrand traditionele, alleenstaande villa's afbraken. De grond werd vervolgens als 'brownfield' site geklasseerd waarop de ontwikkelaar toelating kreeg om appartementen te bouwen. Dit fenomeen van 'land grabbing' veroorzaakte veel protest bij de bewoners die zoveel mogelijk groen wilden behouden. De bewoners in Sutton Coldfield, een parlementair kiesdistrict in het noorden van Birmingham, reageerden op 'land grabbing' door zich te organiseren in de 'Sutton Residents Groups Against Re-development and Demolition'. Op die manier konden ze het protest beter coördineren.

De strijd tussen de ontwikkelaars en de bewoners is een mooi voorbeeld van een conflict dat onvermijdelijk volgt uit het samenkomen van tegengestelde belangen in een stad. De overheid speelt een belangrijke rol in het mediëren van deze strijd, door processen van herschaling. Vanaf de jaren zeventig hebben overheden de macht zowel naar hogere als naar lagere schalen overgeheveld. Binnen de steden werden nieuwe scalaire configuraties gevormd die mede de electorale geografie bepalen. Zo heeft de stad Antwerpen bijvoorbeeld een stedelijke kieskring, daar waar Birmingham verschillende kieskringen creëerde binnen de stadsgrenzen. Deze configuraties resulteerden in een bepaalde politieke en electorale geografie. Deze processen van herschaling zijn echter niet neutraal. Niet iedereen bezit namelijk evenveel macht om een schaal actief te gaan construeren en herconstrueren. Dit heeft onvermijdelijk gevolgen voor de manier waarop conflicten worden uitgespeeld binnen de scalaire configuraties die in de stedelijke ruimte bestaan.

Deze bijdrage tracht na te gaan op welke manier de verschillende politieke geografie in Antwerpen en Birmingham invloed heeft op de organisa-

tie en strategieën van stedelijke sociale bewegingen. Om de invloed van de electorale geografie op stedelijke bewegingen na te gaan is in dit onderzoek op basis van krantenartikels tussen 2001 en 2011 een databank opgesteld met acties en sociale bewegingen in Antwerpen en Birmingham. Deze artikels zijn gecodeerd volgens type, plaats, datum, schaal en doel van de actie, alsook plaats en schaal van de beweging.

Coalities tussen bewegingen

In 2005 verenigden zes organisaties die actief waren in de wijk rond het Central Station in Antwerpen zich in 'De Ploeg'. De Ploeg kon zo het protest tegen de geplande ontwikkelingen van het Kievitplein beter coördineren en efficiënter organiseren. Ook 'Verenig De Krachten' bracht verschillende groeperingen samen rond de gezamenlijke strijd voor een sociale en groene toekomst van het Militair Hospitaal, dat tien jaar lang leeg stond. De resultaten van het onderzoek tonen hoe verschillende organisaties in Antwerpen erin slagen coalities aan te gaan met andere bewegingen. Op die manier vergroten kleine bewegingen hun schaal van organisatie en wordt de mobilisatiebasis vergroot. Bovendien zijn er in Antwerpen verschillende actiegroepen die het voor elkaar krijgen zich als één blok op te stellen tegen bepaalde plannen van het stadsbestuur. Denk bijvoorbeeld aan de actiegroepen 'stRaten-generaal' en 'Ademloos', die er beiden in slagen burgers van over de hele stad op een duurzame manier te verenigen tegen de plannen om de Ring rond Antwerpen te sluiten door een brug.

Terwijl het fenomeen van coalities tussen bewegingen of zelfs echt stedelijke bewegingen in Antwerpen vaak voorkwam, werd in de tien jaar tussen 2001 en 2011 slechts eenmaal een echte coalitie tussen verschillende bewegingen in Birmingham aangetroffen. In 2008 verenigden bewonersorganisaties uit de groene middenklasse buurten ten zuiden van het stadscentrum zich tegen de plannen voor een renovatie van het Cricket Stadion in Edgbaston. Ondanks de protesten werd de toestemming gegeven en het stadion is ondertussen af, met alle hinderlijke gevolgen voor de buurtbewoners van dien. De krantenartikels in Birmingham maakten vooral

Figuur 1. Schaal van de acties in Antwerpen en Birmingham. Bron: Federica Bono

melding van een groot aantal kleine bewegingen. Het gaat dan dikwijls om buurtforums of buurtassociaties die binnen de buurtgrenzen blijven, die mobiliseren tegen bijvoorbeeld stijgend verkeer of tegen nieuwe bouwprojecten, waarvoor groen moet wijken.

De verklaring voor het lagere aantal coalities tussen organisaties in Birmingham kan worden gevonden in de grotere competitie tussen de verschillende bewegingen. De 75 buurtforums die vandaag bestaan, zijn gegroepeerd in een koepelorgaan, de 'Associatie van Buurtfora', dat door de stad wordt gefinancierd. Op die manier komen buurtfora in competitie met elkaar te staan voor financiering. Dit van bovenaf gecontroleerd systeem van bewonersparticipatie stimuleert ook andere lokale groepen expliciet om via het buurtforum te opereren, wat de dominantie van deze instituties in de buurt versterkt en de ruimte voor onafhankelijke groepen beperkt.

Scalaire fragmentatie

Er bestaat in Birmingham nog een tweede competitiestrijd, namelijk die tussen de belangen van de verschillende 'wards' in de gemeenteraad. Een 'ward' is de kleinste electorale eenheid in Engeland. Birmingham telt veertig 'wards' die in het totaal 120 gemeenteraadsleden leveren, welke dan een leider van de gemeenteraad en het schepencollege aanwijzen. Deze raadsleden verdedigen in de gemeenteraad dus de belangen van de 'ward' waar ze verkozen zijn. Dit is anders in Antwerpen, waar de verkozen raadsleden de volledige stad vertegenwoordigen. Zij worden verkozen van een stedelijke kieslijst. Ook de burgemeester wordt rechtstreeks van diezelfde lijst door de burgers verkozen. We kunnen zeggen dat de electorale organisatie in Birmingham dus veel gefragmenteerder is dan in Antwerpen. Dit heeft gevolgen voor de schaal waarin bepaalde belangen worden gelokaliseerd, wat door Cox de 'schaal van afhankelijkheid' wordt genoemd. Dit wordt ook gereflecteerd in de schaal van de stedelijke bewegingen.

Scalaire fragmentatie zorgt ervoor dat stedelijke strijd wordt gereduceerd tot een strijd tussen buurten in de stad

Zowel in Antwerpen als in Birmingham zien we dat de meerderheid van de groeperingen zich op een kleine schaal organiseert. Echter, in Birmingham worden de belangen van sociale bewegingen grotendeels gelokaliseerd in de 'wards' en ook de schaal van de bewegingen valt meestal samen met de 'ward' of een straat. Bovendien zijn de burgers institutioneel georganiseerd in buurtforums. Dit is een goed voorbeeld van hoe scalaire fragmentatie ervoor kan zorgen dat stedelijke strijd wordt gereduceerd tot een strijd tussen buurten in de stad. Ook in Antwerpen valt de schaal van afhankelijkheid samen met de buurt of een straat, maar dan op een meer organische manier, in die zin dat deze organisatieschaal niet samenvalt met een electoraal niveau en dus op een veel spontanere manier gebeurt. Bovendien kunnen Antwerpenaren zich door de lagere scalaire fragmentatie beter tot de stad verhouden, waardoor het gemakkelijker wordt voor stedelijke bewegingen om op een stedelijke schaal te mobiliseren. Dat de identiteit tot een bepaald geografisch gebied een grote rol kan spelen bij de mobilisatie van sociale bewegingen, bewijst ook de actiegroep 'Sutton Residents Groups Against Redevelopment and Demolition'. Sutton Coldfield werd pas in 1974 bij Birmingham gevoegd en het identiteitsgevoel is bij de bewoners nog steeds zo groot dat binnen dit gebied actiegroepen over de grenzen van de 'ward' heen worden opgericht.

Het nieuwe cricketstadium in Edgbaston, Birmingham. Foto: Federica Bono

Verspringen van schaal

Naast de grotere scalaire fragmentatie vinden we in Birmingham ook een discrepantie tussen het niveau waar burgers inspraak hebben en het niveau waar beslissingen worden genomen. De lokale raadsleden en burgers zetelen samen in 'ward' comités, waar burgers mee kunnen discussiëren over lokale problemen. Door het organiseren van bewonersparticipatie in 'ward' comités en buurtfora kunnen buurtbewoners zich echter niet rechtstreeks tot de gemeenteraad richten wat maakt dat het participatieniveau als het ware gevangen zit in de schaal van de 'ward'. De mogelijkheid om bepaalde ruimtelijke grenzen die van bovenaf worden opgelegd te overwinnen noemt Smith 'scale jumping' (van schaal verspringen). Niet iedereen kan dit echter zomaar doen, er is met andere woorden een bepaald soort macht nodig om van schaal te springen. Een manier om na te gaan of bewegingen in Birmingham erin slagen om van schaal te springen, is door de schaal van afhankelijkheid te vergelijken met de schaal waar de acties plaatsvinden. Dit wordt door Cox de 'schaal van engagement' genoemd.

De resultaten van het onderzoek van de krantenartikelen tonen dat er in Antwerpen niet alleen meer acties op stedelijke schaal worden georganiseerd, maar deze stedelijke acties gaan ook uit van verschillende groeperingen die meer zijn verspreid over de stad. Het kleine aantal stedelijke acties gaat in Birmingham uit van groepen die in een beperkt aantal 'wards' zijn gelokaliseerd. De bewonersgroepen die hun actie effectief verplaatsen over de grenzen van hun buurt, door bijvoorbeeld te betogen aan het stadhuis, kwamen vooral uit de meer welgestelde 'wards'. Dit toont aan dat meer verschillende groepen in Antwerpen erin slagen van schaal te verspringen met hun actie. Over het algemeen valt de schaal van de acties in Birmingham voornamelijk samen met de schaal van afhankelijkheid, namelijk de 'ward'. De resultaten tonen dus dat de hogere scalaire fragmentatie in Birmingham de mogelijkheid voor de groepen om van schaal te 'springen' belemmert.

Zichtbaarheid vergroten

In de Kroonstraat in Antwerpen verscheen in 2011 plots voor alle ramen het bordje 'Te Koop'. Op deze manier wilden de bewoners protesteren tegen het nieuwe circulatieplan in hun buurt. Deze kleinschalige, maar ludieke actie kreeg ook de aandacht van de pers. Dit toont dat bewegingen niet noodzakelijk de schaal van engagement hoeven te vergroten om van schaal te verspringen. Door creatief en origineel te zijn in de acties wordt de zichtbaarheid vergroot.

Symbolische acties vergroten de kans op persaandacht en dat vergroot dan indirect de schaal van engagement. Daar waar de strategieën om van schaal te verspringen en de zichtbaarheid te vergroten zich in Birmingham beperkten tot petitie of demonstraties aan het stadhuis, werden in Antwerpen naast deze strategieën ook nog meer campagnes gevoerd, symbolische acties opgezet of informatievergaderingen georganiseerd. Ook radicalere bewegingen, zoals krakers die actie voeren voor betaalbare woningen, waren in Antwerpen meer aanwezig. De verklaring hiervoor ligt in de kanalisatie van protest in officiële instanties in Birmingham. Dit maakt dat er minder ruimte voor creativiteit of alternatieve bewegingen overblijft.

Door creatief en origineel te zijn in de acties wordt de zichtbaarheid vergroot

Besluit

Verschuivende tegengestelde belangen waren zowel in Birmingham en Antwerpen het voorwerp van strijd tussen 2001 en 2011. Toch is er een groot verschil tussen beide steden wat betreft de mogelijkheid voor een sterke stedelijke beweging. Door de grotere scalaire fragmentatie in Birmingham, is ook de stedelijke identiteit gefragmenteerder. We zagen inderdaad dat in Antwerpen meer bewegingen zich op een stedelijke schaal kunnen organiseren dan in Birmingham. In Antwerpen werden meer grensoverschrijdende acties georganiseerd door bijvoorbeeld coalities aan te gaan met andere bewegingen. We zagen hier ook meer acties op stedelijke schaal, waardoor de bewegingen in Antwerpen er beter in slagen om met hun protest te verspringen naar de schaal van het stadsniveau, dus de schaal waar de beslissingen worden genomen. Niet alleen organiseren groepen zich dus lokaler in Birmingham, ze ageren ook lokaler. Zowel de bewegingen als de acties zijn dus gefragmenteerder in Birmingham dan in Antwerpen, wat een duidelijke reflectie is van de politieke geografie. Door de scalaire fragmentatie en de grotere competitie tussen bewegingen, is de ruimte beperkt voor een sterke beweging op stedelijke schaal in Birmingham. Bovendien zorgt het institutionaliseren van sociale bewegingen ervoor dat er minder ruimte is voor alternatieve of radicale bewegingen. De scalaire fragmentatie in Birmingham kan bijna worden gezien als een strategie om lokaal protest tegen te gaan of te overwinnen.

Federica Bono (federica.bono@ees.kuleuven.be) is doctoraatsstudente aan de KU Leuven. Ook is zij redacteur van AGORA. Dit artikel is gebaseerd op de resultaten van onderzoek uitgevoerd in het kader van haar masterscriptie.

Literatuurselectie

- Cox, K. (1998) Spaces of dependence, spaces of engagement and the politics of scale, or: looking for local politics. *Political Geography* 17 (1): 1-23.
- Lefebvre, H. (1968) *Le droit à la ville*. Parijs: Anthropos.
- Mayer, M. (2007) Contesting the Neoliberalisation of Urban Governance. In: H. Leitner, J. Peck and E. Sheppard (Eds.) *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers*. New York: The Guilford Press.
- Smith, N. (1993) Homeless/global: Scaling places. In: J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson and L. Tickner (Eds.) *Mapping the Futures: local cultures, global change*. New York: Routledge.
- Uitermark, J. (2002) Re-scaling, 'scale fragmentation' and the regulation of antagonistic relationships. *Progress in Human Geography* 26 (6) : 743-765.

geografie

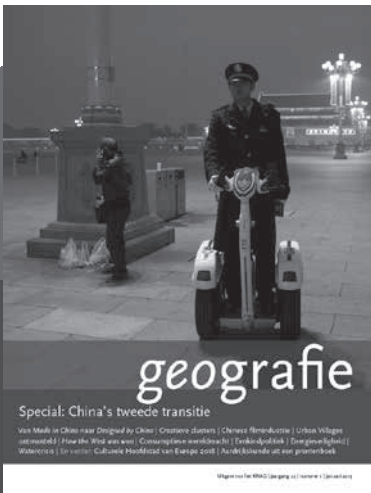
Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 34 per jaar, aio's en oio's betalen € 70,50 (normale prijs € 94,50 per
jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig
Genootschap (KNAAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in
Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 7115 110 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAAG

Landschap verdient ontwerp

ESSAY Sylvie Van Damme

Landschapsontwerp is een bijzonder interessante en waardevolle vorm van ruimtelijk ontwerp, waarbij landschap als medium mogelijkheden creëert voor meer samenhang, synthese en betrokkenheid in ruimtelijke ontwerpprojecten. Het uitdiepen van bestaande en het uitwerken en communiceren van nieuwe landschapsdiscoursen is echter essentieel om de prominente sterkten ervan uit te kunnen buiten.

Onze landschappen veranderen razendsnel. De wereldwijde uitdagingen van de twintigste en eenentwintigste eeuw zoals verstedelijking, migratie, productie van voedsel en energie en klimaatverandering stellen onophoudelijk dwingende en vaak tegengestelde eisen aan de ruimte. De invulling van deze eisen door afzonderlijke individuen en sectoren leidt tot chaotische autonome ontwikkelingen en een toenemende ruimtelijke complexiteit, met een vervlakking en banalisering van de identiteit en diversiteit van onze landschappen als gevolg.

Ingesleten landschapsdiscoursen

Landschapszorg beperkt zich vandaag in veel gevallen tot het afremmen van ongewenste ruimtelijke dynamieken in zorgvuldig geselecteerde gebieden die als het meest waardevol en ongeschonden worden beschouwd. Bovendien wordt het werkingsgebied van landschapsontwerp vooral in het buitengebied of de open ruimte gesitueerd, als tegenhanger van dat van de stedenbouw in het stedelijk gebied. Voor het beleid en de publieke opinie heeft landschap immers nog steeds een nostalgische lading als een gezondmakend alter ego van het hectische en technologische stedelijke leven.

Deze ingesleten behoudsgezinde, groene en picturale landschapsdiscoursen zijn geïnstitutionaliseerd binnen beleidspraktijken of wetgeving. Omdat overheidsactoren met hun positie, beleid en wetgeving de taal, inzichten en overtuigingen bepalen en beheersen waarin over landschap gesproken en gedacht wordt, kunnen de ingesleten behoudsge-

zinde, groene en picturale landschapsdiscoursen niet zomaar gemanipuleerd worden. Zo beschikken Vlaanderen en Nederland – gelukkig – over een wettelijk instrumentarium dat waardevolle landschappen afbakt en beschermt om daar een actief beleid in functie van landschapsbehoud en -herstel te kunnen voeren. Een meer progressieve visie, die opportuniteiten ziet in veranderingen van het landschap om meer diversiteit, coherentie en identiteit te ontwikkelen, vindt echter slechts moeizaam ingang binnen het Vlaamse beleid. In Nederland is het landschapsbeleid – mede ingegeven door bezuinigingen – de laatste jaren sterk ingekrompen. Ook hier dringen de middenveldorganisaties er op aan om in de – in opmaak zijnde – nieuwe Natuurwet naast landschap als drager van het collectief geheugen ook aandacht te hebben voor landschap als samenhangend geheel van groene landschapselementen en gebouwen en als belevingsruimte in en buiten erkende natuurgebieden. Er wordt gepleit om natuur en landschap streng te beschermen waar dat nodig is, maar landschap ook in rekening te brengen bij economische ontwikkelingen en andere maatschappelijke activiteiten.

Landschapsontwerp als panacee?

Landschapszorg dreigt een strijd te worden die in de achterban van nieuwe ontwikkelingen enkel nog in kleine, afgebakende gebieden kan worden gevoerd. Paradoxaal genoeg gaat hierdoor in de praktijk de minste (landschaps)zorg uit naar de alledaagse landschappen, of die gebieden waar meestal de meeste mensen wonen en die bijgevolg essentieel zijn voor hun levenskwaliteit.

Nochtans pleit de Europese Landschapsconventie ervoor om een goed evenwicht te zoeken tussen behoud, beheer én planning van alle landschappen, wars van een scheiding tussen stad en platteland en ongeacht de actuele waarde ervan. Ze stelt als doel om toekomstige veranderingen op zo'n manier te beheren en te beheersen dat de grote diversiteit en kwaliteit van landschappen bewaard en zelfs verbeterd wordt. Daarnaast onderstreept ze het belang om strategische planningsprojecten op te zetten in die gebieden die het meest aangetast zijn door verandering en in kwetsbare gebieden. Tegelijkertijd groeit in de ontwerp praktijk het geloof dat de onderzoekende en ontwerpende capaciteit van landschapsontwerp in staat is om de voortdurende en niet-gecoördineerde ruimtelijke veranderingsprocessen opzettelijk en actief te sturen, te beïnvloeden en te begeleiden om zo maximaal tegevoet te komen aan nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Zo beschouwd kan landschapsontwerp ingezet worden als een actief instrument om vorm te geven aan de moderne maatschappij. Ontwerpers denken daarbij dus in processen en dynamieken, veeleer dan landschappen als statische en afzonderlijke gebieden te beschouwen.

Gebiedsgericht maatwerk op mensenmaat

Landschapsontwerp gaat in essentie uit van een ontdekking, erkenning en ontleding van het terrein. Het is een strategie die het terrein koestert en leesbaar maakt door bepaalde fysische en culturele, geografische en historische gegevens die bijdragen tot de specifieke vormingsgeschiedenis ervan te formuleren en te benadrukken. Landschapsontwerp is daarom nauwkeurig gebiedsgericht en locatiespecifiek maatwerk dat zich ent op de specifieke ruimtelijke en temporele kenmerken – de kwaliteiten én de knelpunten – van de plek. Kennis en inzicht in de gevolgen

'Groengevel' in Gent. Hoe landschapsontwerp ook niet groen en stedelijk kan zijn. Foto: Bureau Bas Smets

van ingrepen in het bestaande landschap spelen hierbij een cruciale rol. Bovendien zijn landschappen ontmoetingsruimten: gebieden waar mensen samen tijdelijk of permanent verblijven en die een voortdurend en gemeenschappelijk object van zorg zijn. Het zijn sleutelementen voor individueel en sociaal welzijn en tegelijkertijd belangrijke bronnen voor economische ontwikkeling.

Landschapsontwerp koppelt lokale claims aan gebruikerswaarde

Landschapsontwerp koppelt daarom lokale claims en aspecten van herkenning, vertrouwdheid en sociale betrokkenheid aan de emotionele en mentale waarde die gebruikers hechten aan gebouwen, omgevingen en landschappen. Met het oog op de realisatie en het medegebruik van maatregelen vergt landschapsontwerp daarom betrokkenheid en responsabilisering van betrokken publieke en private actoren door middel van ondersteuning, bewustmaking en activering.

Landschap als medium

Deze benadering van landschapsontwerp appelleert aan landschap als een soort medium – een idee, een culturele manier van kijken – waarmee plaatsen, functies en belangen geïnterpreteerd kunnen worden. Meer dan als ontwerpobject wordt landschap ingezet als combinatie van materiële, natuurlijke systemen, sociale gedragingen en mentale, cognitieve systemen. Het is een overtuiging die al langer ingang vindt binnen de landschapsarchitectuur. Onder meer onder de noemer 'landscape urbanism' kent ze ook een groeiende groep aanhangers binnen de stedenbouw en architectuur. Aan de basis hiervan ligt de overtuiging dat landschapsontwerp – wars van een scheiding tussen stad en platteland – een uitweg kan bieden voor ruimtelijke fragmentatie door versnipperde ruimten aan elkaar te breien in samenhangende, leesbare structuren. Vanuit dit oogpunt maakt de ongeziene fragmentatie van het Vlaamse en Nederlandse landschap landschapsontwerp niet langer onmogelijk, maar

juist noodzakelijk. Als gemeenschappelijk canvas van congruente en concurrerende claims heeft landschap bovendien de potentie om zowel op structureel en institutioneel niveau als op academisch niveau uiteenlopende stakeholders te engageren en te verenigen. De meevoudige interpreteerbaarheid van landschap als concept biedt hierbij belangrijke potenties. De betekenis van landschap kan immers variëren in functie van de manier waarop en het doel waarvoor het wordt gebruikt. Doordat meerdere actoren zich erdoor aangesproken voelen, vormt het een interessante opportuniteit om te bemiddelen tussen verschillende ruimteclaims die op de één of andere manier op een kwalitatieve wijze in dezelfde ruimtelijke ervaring moeten worden opgenomen. In die zin kunnen ontwerpers, sectoren, beleidsdomeinen (zoals infrastructuur, verkeer, landbouw, natuur, ...), disciplines en stakeholders landschap strategisch en creatief inzetten in allerhande complexe ruimtelijke projecten van vandaag.

In actuele ruimtelijke projecten is landschap strategisch inzetbaar

Gebiedsgericht en geïntegreerd project

Verschillende modellen, zoals de landinrichtingsprojecten van de Vlaamse Landmaatschappij, projecten binnen de traditie van gebiedsgerichte werking van Nederlandse en Vlaamse provincies en de Nederlandse Delta- of Vlaamse Sigmaprogramma's of strategische projecten van diverse overheden streven samenwerking na tussen publieke en private betrokkenen op basis van vrijwilligheid. In het kielzog van de vraag naar coproductie en responsabilisering flakkert de roep naar integratie momenteel opnieuw hevig op, onder meer met aandacht voor het Duitse IBA-model als versatiel en permissief ontwikkelingsprogramma dat zowel op de grote als de kleine schaal inzet met aandacht voor economische, ecologische en sociale veranderingen en nauwe betrokkenheid met de bevolking.

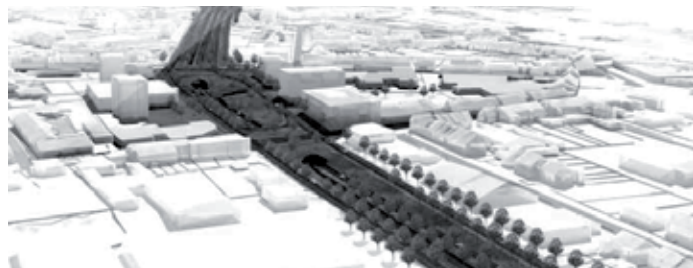
Onder invloed van nieuwe opgaven zoals waterbeheer, energievoorziening, voedselproductie, klimaatverandering en de behoefte aan het landschap als gebruiks- en ontspanningsruimte lijkt de potentiële maatschappelijke relevantie van het landschapsonderzoek stilaan ook bij onderzoekers en beleidsmakers door te dringen. In Vlaanderen en Nederland neemt landschapsonderzoek steeds vaker deel aan het debat, de reflectie en de handelingen met betrekking tot het beheer en de transformatie van de hedendaagse ruimte in dergelijke gebiedsgerichte en geïntegreerde projecten. Door de onderlinge kruisbestuiving tussen de ontwerpende disciplines landschapsarchitectuur, architectuur, stedenbouw en interactie met andere disciplines behoort landschap niet noodzakelijk (meer) tot het unieke werkveld van de landschapsarchitect of de landschapsonderzoeker. Het feit dat alle betrokken disciplines gebruik maken van landschap in hun ontwerpen moet hierbij gezien worden als een voordeel en een belangrijke opportuniteit. Dit is trouwens in overeenstemming met de vraag naar discipline-overschrijdende aandacht voor het landschap in de geest van de Europese Landschapsconventie en de hedendaagse realiteit van multi-, inter- en transdisciplinaire samenwerking in projecten in de ontwerppraktijk. De dominantie van de ingesloten behoudsgezinde, groene en picturale landschapsdiscoursen genereert echter argwaan en onbegrip. Nog te vaak wordt landschap op een gefragmenteerde manier of als een sectoraal belang ingezet, waardoor samenwerking vaak wordt vernauid tot weinig constructieve discussies en welles-nietesspelletjes tussen verschillende discourscoalities.

Landschap als sectoraal belang leidt tot wellesnietesspelletjes

Zo wordt de discussie bijvoorbeeld vaak hevig gevoerd tussen de vertedigers van het onroerend erfgoed en meer progressieve insteken vanuit architectuur en stedenbouw. Bovendien zijn de landschapsdiscoursen nog te zeer doorspekt met onduidelijkheden en stereotypen. Precies door de meervoudige interpreteerbaarheid en de brede inzet ervan dreigt landschap als concept betekenisloos te worden.

Out of dreams...

Landschapsonderzoek vergt een diepgaande kennis van de eigenschappen en mogelijkheden van de plek in materiële, formele, culturele en virtuele zin en vaardigheden om landschap in te zetten als een medium voor integratie in ruimtelijk ontwerp. Daarom is het essentieel dat landschapsonderzoek verder emancipeert en consolideert tot een eigentijdse ontwerpexpertise die aandacht heeft voor landschap als ontwerpobject en als integrerend medium dat de schijn tegenstellingen tussen stad en platteland en tussen landschapsarchitectuur, stedenbouw en architectuur kan opheffen. Training, opleiding en onderzoek dient zich toe te spitsen op het vormen van experts in landschapsonderzoek, meer bepaald ontwerpers die bekwaam zijn om in transdisciplinaire samenwerkingsverbanden kennisontwikkeling rond landschap te combineren met ontwerpvaardigheid. Kennis en inzicht in de diverse landschapsdiscoursen, evenals de expertise om landschap als narratief en integrerend medium in ruimtelijk ontwerp in te zetten, is hiervoor essentieel. De confrontatie van ingesloten land-

Het groene masterplan voor de N80 te Sint-Truiden door Omgeving in samenwerking met Mint en Infranea is een project dat verkeerskundigen, stedenbouwkundige experts en landschapsarchitecten verenigt in één team. Afbeelding: Omgeving

schapsdiscoursen met nieuwe zou hierbij een belangrijke meerwaarde voor multi-, inter- en transdisciplinaire samenwerking kunnen bieden. Het vergt dat de betrokken actoren bereid zijn om de rigiditeit van hun eigen discoursen te verlaten en open te staan voor nieuwe insteken. Precies de verschillen tussen de disciplines en hun specifieke gelaagdheid zijn immers essentieel om de complexe ontwerp opdrachten van vandaag aan te kunnen. Daarom is er nood aan interactie en wederzijdse kennisuitwisseling en discussie over allerlei overwegingen, gaande van ecologische, archeologische, historische, culturele of perceptieve tot economische. Het voordeel van dergelijke discussies is dat ze een gemeenschappelijk referentiekader en een genuanceerde taal kunnen genereren die communicatie tussen de verschillende projectpartners of discourscoalities kan faciliteren. Zoals ook wordt aanbevolen met het oog op de implementatie van de Europese Landschapsconventie, vraagt dit soort landschapsonderzoek durf om de veiligheid van klassieke methoden te verlaten, en op zoek te gaan naar innovatieve en niet-conventionele benaderingen op het kruispunt tussen wetenschap en kunst, tussen menswetenschappen en technologie en tussen ontwerp en onderzoek. Dit vereist een open geest, transparantie en een wil om compromissen te maken van alle betrokkenen. Hiervoor is een brede, transdisciplinaire benadering noodzakelijk, met insteken vanuit de natuurwetenschappen en de humane wetenschappen en interactie tussen analytisch denken en artistieke creativiteit, tussen theorievorming en de toepassing ervan.

Sylvie Van Damme (sylvie.vandamme@hogent.be) is geografe, ruimtelijk planner en doctor in de Stedenbouw en de Ruimtelijke Planning. Ze is verbonden aan de Vakgroep Architectonisch Ontwerp van de School of Arts van Hogeschool Gent.

Literatuurselectie

- Bloemers, T., Kars, H., van der Valk, A. en Wijnen, M. (eds.) (2010) *The cultural landscape and heritage paradox*. Amsterdam: University Press.
- Council of Europe (2000) *European Landscape Convention - Treaty Series n° 176*. Firenze.
- Selman, P. (2006) *Planning at the landscape scale*. London: Routledge.
- Van Damme, S. (2013) *Landschapsonderzoek in Vlaanderen – Landschap als narratief en integrerend medium in de ruimtelijke ontwerp praktijk*. Antwerpen: Garant.
- Waldheim, C. (ed.) (2006) *The Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton Architectural Press.

Boekrecensie

Veertig verdiepingen absurdisme

Barend Wind

Rusland staat volop in de belangstelling. Het Nederland-Rusland jaar, de Olympische Spelen in Sotsji en het conflict in Oekraïne is maar een kleine greep uit de momenten waarop het land het nieuws beheerste. Rusland intrigeert ons, zeker nu de klassieke Koude Oorloglogica niet langer vanzelfsprekend is. We zien Rusland niet langer als de arme, communistische vijand, maar als een mysterieus, onvoorspelbaar land van absurdistische superlatieven. Een foto waarop de Russische president Vladimir Poetin zonder shirt op een paard door de wildernis galoppeert is illustratief voor de manier waarop we Rusland graag zien: als een land zonder logica.

Om de geheel eigen logica van de Russische stad te doorgronden, zijn we aangewezen op een handvol wetenschappelijke publicaties. Wanneer je geen zin hebt om één van deze dikke pillen door te spitten, is er een alternatief: een geografisch verantwoord fotoboek over post-communistische Russische hoogbouw. De Duitse fotograaf Frank Herfort reisde de afgelopen jaren door het hele territorium van de voormalige Sovjet Unie: van Minsk tot Bakoe, van Astana tot Kazan. De foto's voor 'Imperial Pomp' maakte hij in de koude Russische winters, bij temperaturen tot minus twintig graden. Het commentaar van de kunstenaar is een wijze les voor iedere amateurfotograaf in Rusland. Eerst pak je je camera uit. Dan doe je je handschoenen aan om warm te worden. Daarna stel je de camera in. Vervolgens zorg je dat je jezelf weer opwarmt, zodat je geen trillende vingers hebt op het moment dat je wilt afdrukken. Wanneer je de foto wilt maken, is het te hopen dat je camera nog niet bevroren is. Als je je realiseert hoeveel passie er in de honderd geselecteerde foto's zit, kan je het boek niet anders dan met bewondering bekijken.

Wie vooral foto's verwacht van grauwe vierkante systeembouwflats, komt bedrogen uit. Postcommunistische hoogbouw is extreem expressief en straalt luxe en overvloed uit, maar dan op zijn Russisch. Grofweg zijn er drie categorieën. Ten eerste zijn er wolkenkrabbers die geïnspireerd zijn op Stalins pompeuze bouwwerken (in de volksmond ook wel suikertaarten genoemd vanwege hun trapsgewijze bouw). Ten tweede zijn er wolkenkrabbers die op hun Amerikaanse zusjes lijken. Tenslotte is er een type dat nergens anders dan in Rusland gevonden kan worden, namelijk flats in felle kleuren met talloze protserige neoclassicistische versieringen.

Met zijn foto's laat Herfort de verscheidenheid van hoogbouw in Rusland zien, maar reflecteert hij ook kritisch op de sociale en politieke ontwikkelingen in het land. Door de gekozen compositie is steeds te zien hoe de wolkenkrabbers van vaak meer dan veertig verdiepingen detoneren in het landschap. De locatie van hoogbouw in buurten met bouwvallige laagbouw, geeft de fotograaf de mogelijkheid de extreme sociale

ongelijkheid vast te leggen. Een ander leidmotief in het boek is het ontbreken van interactie tussen de publieke ruimte en de nieuwbouw. De gebouwen vormen meestal een eigen wereld, afgekeerd van de rest van de samenleving. De protserige, soms roze gebouwen met tierlantijntjes zijn voor geografen niet alleen interessant vanwege de wanstaltige architectuur en sociale context, maar vooral vanwege hun locatie. Waarom staan deze torens in verarmde laagbouwbuurten, ver van het centrum, met ogenschijnlijk bijzonder lage grondprijzen? Dit tart iedere economische logica.

Postcommunistische hoogbouw is expressief en straalt luxe en overvloed uit, maar dan op zijn Russisch

Deze theoretische vraag wordt in het boek niet beantwoord. De korte – overigens niet door de fotograaf geschreven – achtergrondartikelen, beschrijven de protserige Russische wolkenkrabbers als Poetin te paard: met verbazing. De reden waarom de gebouwen in hun huidige vorm verschijnen, wordt nauwelijks aangestipt. Men merkt op dat de hedendaagse Russische hoogbouw een voortzetting is van haar historische Sovjet-evenknie omdat mensen in zowel het communisme als hyperkapitalisme ondergeschikt zijn aan architectonisch machtsvertoon. Ook merkt men op dat architectuur gebruikt wordt om de legitimiteit van de 'nieuwe' staten te bevestigen. Wanneer deze clichés zouden worden ingeruild voor een meer geografisch commentaar, zouden de foto's écht glans krijgen. Een artikel over verschillen tussen postcommunistische landen zou een enorme toevoeging zijn. Het uiteenvallen van de Sovjet Unie heeft ertoe geleid dat mensen in al deze landen de wildste dromen konden realiseren, maar wie hiervoor precies de ruimte heeft gekregen, verschilt van land tot land. In Rusland bouwen puissant rijke oligarchen hoge appartementencomplexen en hoofdkantoren in een sprookjeswereld van één perceel, terwijl de Kazakse leider Nazarbajev de regie in eigen hand houdt en zelf een volledige stad bouwt. Bovendien is een artikel over de politieke economie in Rusland onontbeerlijk. Het kleptokapitalisme heeft een aantal individuen in staat gesteld om een fortuin te verzamelen bij het plunderen van voormalige staatsbedrijven. Zij gehoorzamen bij het verdienen van dit geld niet aan de wetten van de markt, laat staan bij het

Absurdistische architectuur in Moskou. Foto: Frank Herfort 2013

uitgeven ervan. Het gebrek aan een privé-traditie wat betreft de bouw van appartementencomplexen, en het ontbreken van bouwvoorschriften, leidt ertoe dat op de vreemdste plaatsen wolkenkrabbers verrijzen, waarbij de architectuur niet wezenlijk verschilt van het huis van een rijke boer.

Heb je binnenkort vrienden op bezoek met een passie voor reizen of geografie? Met dit prachtige fotoboek op de borreltafel heb je gegarandeerd een goed gesprek. Het is echter zaak om zelf tóch die dikke pil over postcommunistische planologie te lezen, want de teksten in

'Imperial Pomp' brengen je niet verder dan clichés. Wanneer je wél weet op welke manier de Russische elite rijk is geworden, en wat hun achtergrond is, dan zie je dat Frank Herfort in zijn foto's buitengewoon krachtig laat zien waarom Rusland voorspelbaar, en zelfs begrijpelijk is in haar absurdisme.

Herfort, F. (2013) *Imperial Pomp. Post-Soviet highrise*. Bielefeld: Kerver Photo Art.

Boekrecensie

Belgische woonpaden ontrafeld

Michiel Overkamp

Een Belg wordt geboren met een baksteen in zijn maag. Dit is een bekende uitdrukking om te laten zien hoeveel waarde Belgen hechten aan hun (zelfgebouwde) woning. Veel Belgen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog op het platteland neergestreken om hun woonidealen te verwezenlijken. Het boek 'De Geest van Suburbia' schetst de geschiedenis en maakt een analyse van het suburbane wonen in België.

Dit boek neemt niet de beleidsconcepten of de wetenschappelijke deconstructie van het begrip 'stad en land' als uitgangspunt, maar de auteurs kiezen ervoor om de belangrijkste producent van de suburbane en stedelijke ruimte te belichten: de burger. Hiervoor gebruiken ze het woonpadenconcept: een analysekader om de respondent in tijd en ruimte te volgen en zo zijn verhuisbewegingen te (re)construeren. Je kunt hiermee behoorlijk diep in iemands leefwereld duiken. Hiernaast geeft het zicht op sociale relaties die van invloed zijn op zijn of haar woonkeuzes. Het boek neemt het individuele woonpad van 104 personen in (de omgeving van) Gent en Hasselt onder de loep. Door middel van diepte-interviews achterhalen de auteurs Meeus, De Decker en Claessens de percepties, attitudes en verklaringen voor verhuisgedrag. Zij hebben ervoor gekozen om alleen 35-plussers mee te nemen, omdat deze groep een zekere verhuisgeschiedenis heeft.

Uit het onderzoek blijkt dat de ouderlijke woonomgeving en de hieraan gerelateerde woonstijl een grote rol speelt bij het vormen van de latere woonwensen. Vooral de periode in de leeftijd tussen 15 en 25 jaar is belangrijk voor de latere woonwensen: je doet veel sociale contacten op, je gaat jezelf met een bepaalde plek identificeren en soms wil je je afzetten tegen de woonstijl van jouw ouders. Het vormen van woonwensen is een proefondervindelijk proces, waarbij de eigen ervaringen worden meegenomen in een volgende stap. In hoeverre deze woonwensen ook in de praktijk worden gebracht hangt af van de financiële situatie, het al dan niet hebben van een partner met eigen woonwensen, de werklocatie(s) en de levensfase. Al deze facetten komen terug in het boek.

Het suburbane wonen in België is lange tijd sterk geënt geweest op het vooruitgangsideaal. Voor veel respondenten betekende het wonen in een betaalbare nieuwbouwwoning in een 'suburb' sociale vooruitgang. Het was bovendien een dominant paradigma: het hebben van een eigen, liefst zelfgebouwde, woning net buiten de stad was en is het ideaal van veel Belgen. Zowel de wijze van ruimtelijke ordening, het financieringsmodel, de eigendomsverhoudingen als lifestylebladen promootten na de Tweede Wereldoorlog het buiten de stad wonen. Stedelingen vertellen in het boek dat zij zich lange tijd moesten verantwoorden waarom

zij nog in de stad woonden. Pas sinds de jaren negentig komt de stad weer meer in het vizier om er te wonen. De herovering van de stad door de middenklasse gaat echter langzaam, omdat er weinig publieke middelen aangewend worden om voor de middenklasse aantrekkelijke woonmilieus te creëren.

Stedelingen moesten zich verantwoorden waarom ze nog in de stad woonden

Bovendien blijft de 'suburb' een ideale plek om kinderen groot te brengen. Zij hebben er de ruimte, het is een beschermde omgeving en er is een uitgebreid netwerk van jeugdbewegingen.

Het leuke aan dit boek voor mij – als Nederlandse lezer – is dat het aanzet tot denken over de verschillen tussen Nederland en België op het terrein van de ruimtelijke ordening. Een groot verschil met Nederland is dat veel Belgen zelf opdrachtgever waren voor de bouw van een woning op het platteland. De verstedelijking van het platteland gebeurde daardoor veel kleinschaliger en meer gespreid langs bestaande bebouwingslinten. Bestaande dorpen transformeerden daarmee langzaam tot suburbane woongebieden. Oude morfologische landschapstructuren zijn hierdoor vaker intact gebleven. Een keerzijde van dit gespreide verstedelijkingsmodel is dat de woonwerkpendel niet zo efficiënt georganiseerd kan worden en dat de open ruimte steeds meer plaats moet maken voor bebouwing.

'De Geest van Suburbia' houdt het midden tussen het verslag van een wetenschappelijke studie en een populair-wetenschappelijk boek. Het combineert een zeer uitgebreide beschrijving van theorie, vraagstelling en methode met een vlotte schrijfstijl en aantrekkelijke citaten uit interviews. Het boek is zowel interessant voor mensen die zich bezighouden met wonen als met ruimtelijke ordening. Voor Nederlanders vormt het een interessante inblik in de Belgische situatie en voor Belgen biedt het stof tot nadenken over de verhouding tussen de stad en het ommeland. Kortom, een aanrader voor een brede doelgroep.

Bruno Meeus & Pascal De Decker m.m.v. Bart Claesens (2013) De Geest van Suburbia. Garant: Antwerpen-Apeldoorn.

Scriptierecensie

Afrikaanse mobiliteit onder de loep

Karolien Vermeiren

De sterk groeiende bevolking en hiermee gepaard gaande stijgende verkeersstromen van personen en goederen doen vele Afrikaanse (hoofd)steden kreunen onder verkeersproblemen. Als Erasmus Mundus student in een masterprogramma rond duurzame territoriale ontwikkeling vond Katarzyna Janusz in Kampala, de hoofdstad van Oeganda, haar thesisuitdaging in een studie rond de verschillen in mobiliteitspatronen van stedelijke inwoners in Afrika. Want, stelt zij, de toegang tot transportmogelijkheden vormt een belangrijke factor die de levenskwaliteit van deze stedelingen bepaalt. Tijdens haar onderzoek draaide ze telkens een dag mee in het leven van zowel arme als middenklasse Kampalezen. Zo kon ze aan den levende lijve ervaren wat de beperkingen en kansen zijn waar deze twee groepen tijdens hun dagdagelijkse verplaatsingen mee geconfronteerd worden.

Arme Kampalezen maken alleen gebruik van de witte minibusjes als het echt nodig is

De thesis licht toe hoe Kampala organisch gegroeid is rond een radiaal wegennet dat de primaire stad verbindt met de andere Oegandese steden. Al het verkeer dat de stad in en door wil, moet dezelfde grote kruispunten passeren die dankzij warrige voorrangswegens flessenhalzen vormen. De literatuurervaring leert dat in vele Afrikaanse steden overheden niet in staat zijn om een krachtig beleid rond openbaar vervoer te implementeren waardoor de informele sector het vaak van hen overneemt. Zo ook in Kampala waar talloze witte minibusjes fungeren als 'openbaar' vervoer. Met semi-vaste routes en flexibele op- en afstapplaatsen vormen deze busjes met een officiële capaciteit van veertien personen het meest gebruikte vervoersmiddel van Kampala. Zij die het sterkst afhankelijk zijn van deze transportmodus zijn de minder bedeelde inwoners van Kampala die het zich niet kunnen permitteren om een privaat voertuig aan te schaffen of te gebruiken. De prijzen zijn vooral gebaseerd op de vraag en kunnen dus variëren naar gelang het tijdstip op de dag, het weer en het seizoen. De laagste inkomensgroep is vaak afhankelijk van casuele arbeid waardoor hun financiële situatie ook sterk variabel is en ze niet altijd in staat zijn deze busjes te betalen.

Daarbij wordt het dagelijkse transport in Kampala sterk bemoeilijkt door verkeerscongestie op drukke wegen en kruispunten. Arme en middenklasse Kampalezen hebben elk hun eigen strategie om hierop te reageren. Voor de armen bestaat er bijna geen ander alternatief dan te wandelen. Zo wordt verplaatsen niet langer een financiële investering, maar één van tijd en fysieke inspanning, die daarbovenop bemoeilijkt wordt door slechte stedelijke (voetgangers)infrastructuur. Daardoor zal deze klasse zich enkel verplaatsen wanneer het echt nodig is voor hun inkomensactiviteiten. De middenklasse daarentegen kan beslissen om zijn verplaatsing uit te stellen of een flexibelere en duurdere vervoersmodus te kiezen, met name de talrijk aanwezige mototaxi's die tussen het opstoppende verkeer kunnen slalommen en niet gebonden zijn aan vaste routes. Of zelfs om anderen de opdracht te geven de verplaatsing in hun plaats te doen wanneer dat mogelijk is en zo te kiezen om zelf slechts beperkt mobiel te zijn.

Janusz gebruikt deze bevindingen van haar thesis als argument voor een 'pro-poor' stedelijke planning omtrent mobiliteit in Kampala. Er zijn reeds plannen rond de aanleg van een 'Bus Rapid Transit System' (BRT) in Kampala waarbij bussen zullen ingezet worden in een soort van metro-achtig netwerk langs de belangrijkste toegangswegen. Er wordt verwacht dat deze de verkeersstroom zal versnellen en het fileleed verzachten, maar Janusz benadrukt dat men hierbij vooral rekening moet houden met de noden van de doelgroep. Diegenen die momenteel het meest gebruik maken van en dus baat zouden hebben bij een verbetering van het openbaar vervoersnetwerk zijn de armen. En voor hen is naast een kortere reistijd vooral de kostprijs van belang. Janusz waarschuwt dat het stadsbestuur oog moet hebben voor de gebruikers en er dus voor moet zorgen dat nieuwe maatregelen zoals het BRT betaalbaar is voor de armen. Hiermee heeft Janusz een sterk argument voor een 'bottom-up' beleid waarbij acties genomen worden op basis van de noden van het volk en als doel hebben de situatie van de meest kwetsbare groep te verbeteren.

Katarzyna Janusz (2013) Impact of informal transport services on the mobility of the urban poor in Kampala, Uganda. Masterthesis KU Leuven.

Vrije ruimte

Paradox van de Avantgarde

Jurgen Hoogendoorn

De tot werkloosheid en uitzichtloosheid veroordeelde jeugd ging in de jaren tachtig niet bij de pakken van de crisis neerzitten. De kraakbeweging groeit in die jaren uit tot een massale verzetsbeweging van tienduizenden jongeren, met Amsterdam en Nijmegen (en in het buitenland vooral Berlijn) als epicentra.

De Entrepodokpanden achter Artis – dierentuin in de Amsterdamse binnenstad – worden in die jaren als alternatief door de krakers van het bij het Centraal Station gelegen Wijersgebouw onder het motto ‘te ver weg’ van de hand gewezen. Desalniettemin dijt de kraakbeweging later ruimtelijk uit via de 19e eeuwse gordel tot in het Amsterdamse havengebied (zowel aan de Zuidelijke IJ-oever als in het Westelijk Havengebied). Anno 2014 zijn de meeste van deze wijken waar die roemruchte kraakpanden stonden, gegentrificeerd.

Eind vorige eeuw vroegen de krakers en kunstenaars – voor een deel gevestigd in oud havenindustrieel erfgoed – om hulp van de gemeente, want naar eigen zeggen werden ze door de hoge vastgoedprijzen de stad uit gedreven. Het gezamenlijk tussen gemeente en krakers/kunstenaars geformuleerde antwoord kwam in de vorm van het broedplaatsbeleid. Dat beleid levert veel discussies op. Daarbij is de continue vraag in hoeverre men weggejaagd wordt of dat dit inherent is aan de ruimtelijke dynamiek. Als men kijkt naar de ruimtelijke dynamiek in de stad blijkt dat vergeten of verloederde panden/buurtten/gebieden altijd aan verandering onderhevig zijn. Er ontstaan daarbij vaak ook weer betere tijden; zich uitend in hogere vastgoedprijzen en daarmee een andere gebruikersgroep. Deze (ruimtelijke) dynamiek duidt precies de paradox van de avant-garde: de avant-garde wordt ingehaald door de garde.

GroenLinks is het hulpje in de huishouding van het kapitaal

Opmerkelijk is dat de vastgoed- en projectontwikkelingswereld dit pas anno 2014 opmerkt en GroenLinks (politieke nazaat kraakbeweging) ziet als “een hulpje in de huishouding van het Kapitaal!” Door de mondiale economische crisis is bellenblazerij in ieder geval in de Nederlandse, Spaanse en Ierse vastgoed- en projectontwikkelingswereld tot stilstand gekomen. De mondiale economie, die door nationale overheden door middel van vrij verkeer van kapitaal, goederen en kennis is ontketend,

beperkt nu de macht van diezelfde staten. Toch zijn het juist de nationale staten die de geperverteerde systemen in de lucht houden.

Vanaf 2010 ontstaan felle protesten die dit aan de kaak stellen. Zoals de Occupy-beweging die ruimte letterlijk inneemt (“we are the 99%”), de Indignados (in Spanje en andere Zuid Europese landen) en hele bevolkingen in Noord Afrika en het Midden Oosten. Telkens stellen groepen demonstranten die ene vraag aan de desbetreffende regering: “Voor wie bent u er eigenlijk? Voor het systeem? Of voor ons het volk dat u gekozen heeft?”

Illustratief daarnaast is het feit dat de burgemeesters van steden de krachteloosheid van nationale regeringen al enige tijd in de gaten hebben en onder leiding van politicoloog Benjamin Barber inmiddels hun eigen plan trekken onder het motto “Als burgemeesters de wereld zouden regeren”

De occupiers krijgen gelijk

Ook een – volgens sommigen alleen goed geëquipeerd – deel van de burgers gaat in verzet tegen instituties (banken, zorgverleners, gemeenten, etc) door meer voor zichzelf te gaan zorgen. Dit uit zich in zaken als broodfondsen, bewonersondernemingen, bouwcollectieven, coöperaties, buurtzorg, etc.

Overall is er sprake van digitalisering: 0 of 1, zwart-wit, globaal-lokaal. Onlangs bracht de Franse econoom Thomas Piketty een schokgolf teweeg in de wetenschappelijke wereld door de publicatie van een indrukwekkend wetenschappelijk epos (“Capital in the twenty-first century”). Piketty wijst hierin op het feit dat de rijken steeds rijker worden en de armen steeds armer, terwijl de middenklasse verdwijnt. Dit heeft als consequentie dat het vermogen in de wereld in toenemende mate in handen is van de ‘1%’. De occupiers krijgen gelijk. In dat gelijk zijn voormalige avantgardes zoals jongeren, kunstenaars en krakers opgenomen in een gehele bevolking: de 99% . Maar pas nadat die jongeren de fase van creatieve onderklasse – hoog opgeleid, weinig inkomen(szekerheid) – hebben gekend.

Opnieuw zal het mijns inziens onontkoombaar maatschappelijk verzet zich vooral uiten in de stad; daar waar alles samen komt en de beslissingen worden genomen. Ik ben dan ook benieuwd hoe de zojuist gevormde Colleges van B&W (als dagelijks bestuur van de gemeente),

De Valreep: een gekraakt dierenasiel in Amsterdam waar niemand woont. In plaats daarvan fungeert het als creative broedplaats. Foto: Karen Eliot

gezien de wetenschap van Piketty, om zullen gaan met het gemeenschappelijk ruimtelijk bezit zoals grond, maatschappelijk vastgoed en de openbare ruimte. Blijven dit onze 'commons' of wordt het verpatst aan de hoogste bidder (de uiteindelijke 1%)?

Jurgen Hoogendoorn (j.hoogendoorn@amsterdam.nl) is beleidsadviseur van de gemeente Amsterdam, grondlegger van het broedplaatsenbeleid en staat te boek als 'guerrilla ambtenaar'.

Ruimtelijke ordening en grondpolitiek

REACTIE Henk Brouwer

De ruimtelijke ordening in Nederland wordt ten onrechte vaak voorgesteld als succes. Dit is de opvatting van Duineveld & Beunen, die zij naar voren brengen in Agora 2014-1, thema 'Universiteit'. Zij zijn vooral kritisch over de ruimtelijke ordening als verdienmodel. Door van ruimte een schaars goed te maken, zijn de prijzen van grond, huizen en bedrijfsterreinen sinds de jaren negentig enorm gestegen. Alle betrokkenen konden zo forse winsten behalen.

Dit is een prikkelende stelling, maar het is alleen niet of nauwelijks hard te maken. Bedrijventerreinen zijn alom overvloedig beschikbaar, zoals is aangetoond door Han Olden, die hierover een proefschrift heeft geschreven. Vaak ligt de uitgifteprijs onder de kostprijs, dus veel te verdienen valt er niet. Met kantoren is wel geld verdiend, althans door sommigen, maar gemiddeld genomen is ook hier geen sprake van schaarste. Dan resteert de woningmarkt, waar bewust schaarste zou zijn gecreëerd. Deze stelling wordt onderbouwd door een citaat uit Het Financiële Dagblad over het rapport 'Kosten Koper'. Dit citaat is echter een beetje selectief, want in het genoemde rapport (het eindverslag van de Tijdelijke Commissie Huizenprijzen) staat zelfs expliciet dat vooral de financieringsruimte de prijs opdreef en dat het aanbod nauwelijks een rol speelde.

Het gewraakte verdienmodel van de woningbouw is per ongeluk ontstaan

Dit roept een aantal interessante discussiepunten op. Het eerste is waar deze werkwijze, door Duineveld & Beunen oneerbiedig ook "de geldmaakmachine" genoemd, vandaan komt. Ooit hebben Kruijt en Needham geconstateerd dat in ons land de nadruk lag op lage grondprijzen teneinde gesubsidieerde woningen te kunnen realiseren. In de loop van de jaren negentig is de aard van het grondbeleid echter veranderd. Het rijk is toen meer gaan sturen op schaarste, ook met het doel de groene ruimte te sparen. Tegelijk werd de verantwoordelijkheid voor de woningproductie

gedecentraliseerd. Tijdens deze verschuiving is een financieel gedreven haussestemming tot ontwikkeling gekomen. Hierdoor zijn velen meegesleept. Dit suggereert dat het gewraakte verdienmodel van de woningbouw per ongeluk is ontstaan. Het tweede punt is de invloed van de nieuwbouw op de prijzen van woningen. Dit onderwerp is onder meer onderzocht in de Barker Review, een diepgaand onderzoek naar de redenen van het achterblijven van de woningproductie in het Verenigd Koninkrijk (VK). Hier is te vinden dat in de laatste decennia van de vorige eeuw de reële toename van de huizenprijzen in dit land 2,7% per jaar was. Om deze toename te reduceren tot 1,8% zou de jaarlijkse woningproductie 50% hoger moeten liggen. Dit is gigantisch en vermoedelijk nauwelijks haalbaar, noch in het VK noch in Nederland.

Het laatste opmerkelijke punt is het feit dat geen enkele bouwonderneming, projectontwikkelaar of gemeente gebruik heeft gemaakt van de schaarste door de productie op te voeren. Pet kwam al voor de oorlog tot het inzicht dat die grondspeculant die als eerste zijn gronden op de markt brengt terwijl zijn collega's bezig zijn een kunstmatige schaarste te veroorzaken op hun kosten grote winsten kan behalen. Het is namelijk zo dat deze aanbieder dan tegen hoge prijzen producten kan aanbieden en de bijbehorende winsten kan incasseren. De verklaring voor dit gedrag zou kunnen zijn dat de betrokkenen deze mogelijkheid niet eens hebben overwogen. Het geld werd al makkelijk verdiend. De zekerheid van de toekomstige winsten was kennelijk zo groot dat niemand het nodig vond deze nu te realiseren. Dit bleek een misvatting, maar het is geen doelbewust gecreëerde schaarste op ongeveer alle vastgoedmarkten.

Het grondbeleid is volgens Duineveld & Beunen een illustratie van het feit dat de ruimtelijke ordening in Nederland niet perfect is. Het grondbeleid is evenwel geen bewust onderdeel van de ruimtelijke ordening geweest. Het is in de loop van de jaren negentig door een toevallige samenloop van omstandigheden gegroeid. Er is ook geen samenhang tussen grondbeleid en schaarste aan bouwmogelijkheden. Op de markt voor bedrijfsterreinen en op de kantorenmarkt heeft nooit schaarste bestaan. Op de woningmarkt wel, maar de prijzen zijn vooral opgedreven door de royale financieringsmogelijkheden. De Nederlandsche Bank, die hier als toezichthouder harder had moeten ingrijpen, heeft meer bijgedragen tot de ruimtelijke ordening als "geldmaakmachine" dan alle planologen.

Henk Brouwer (h.j.brouwer@rug.nl) is docent vastgoedkunde aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuurselectie

Barker, K. (2004) Review of Housing Suppl., Final report. London: HMSO.

Kruijt, B. & B. Needham (1980) Grondprijsvorming en

Grondprijspolitiek, theorie en praktijk. Leiden: Stenfert Kroese.

Olden, H. (2010) Uit voorraad leverbaar, proefschrift Universiteit Utrecht.

Pet, J.C.L.B. (1940) Prijs en waarde van stedelijken bouwgrond, proefschrift TH Delft.

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[IBAN] NL23 0006 1657 99

REDACTIE

Egbert van der Zee (hoofdredacteur), David Bassens, Annelies Beek, Wouter Bervoets, Federica Bono, Siegrit Brands, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Clemens de Olde, Jonas De Vos, Tim Devos, Heike Delfmann, Toon Dirckx, Mellanie van Doleweerd, Koen Elzerman, Lars van Hoeve (productie en vormgeving), Annelore Hofman, Jorn Koelemij, Florian Langstraat, Martijn van der Linden, Jesper van Loon, Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Michiel Overkamp, Peter Pelzer, Hanneke Posthumus, Inge Razenberg, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen, Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Frank Uiterwaal, Stephan Valenta, Elien Van De Vijver, Nicolas Van Puymbroeck, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Kirsten Visser, Christel van Wijk (secretaris), Lisanne de Wijs (penningmeester), Barend Wind, Boris van Zanten.

THEMAREDACTIE (RE-)ACTIE!

Federica Bono, Tim Devos, Nicolas Van Puymbroeck.

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Laura Cornet

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via info@agora-magazine.nl. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via info@agora-magazine.nl.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de Vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer: Maakbaar Toerisme

In het volgende nummer blijft AGORA in de zomerse sferen van vakantie, ontspannen tripjes en recreatieve dagjes uit. Toerisme wordt wereldwijd een steeds belangrijkere sector en op veel plaatsen zetten beleidsmakers in op de ontwikkeling van toerisme als motor voor economische groei. Wij achten de tijd rijp voor een kritische beschouwing van de maakbaarheid van toeristische bestemmingen. Zo belichten we de transformaties van oorlogslandschappen en industrieel erfgoed naar toeristische attracties, en brengen we in beeld hoe deze hun oorspronkelijke cultuurhistorische en functionele waarden hebben veranderd. Ook reflecteren we op de betekenis van cultuurlandschappen voor een aan veranderingen onderhevige plattelandseconomie. Maar niet alleen de maakbaarheid van toerisme wordt besproken, ook de grenzen aan die maakbaarheid. Wie profiteert er van toerisme en wie juist niet? Hoe blij zijn we nu eigenlijk als inwoners met een door toeristen overstelpte woonplaats en wat betekent dit voor de houdbaarheid van onze toeristische ontwikkeldrift? Het antwoord op deze vragen vind je in het volgende nummer van AGORA: maakbaar toerisme.

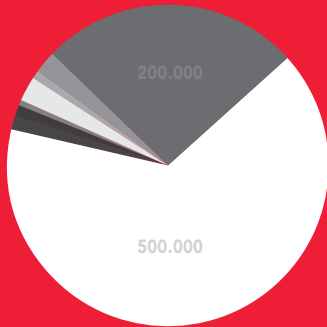

Melt-festival. Foto: Stephan Flad

HERE IS THE 99%

Occupy-protesten in kaart

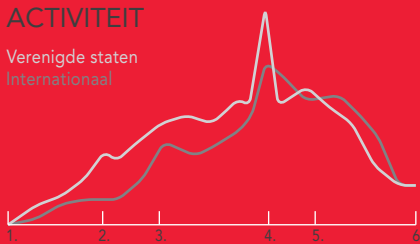
DEELNEMERS INTERNATIONAAL

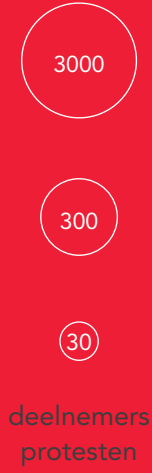
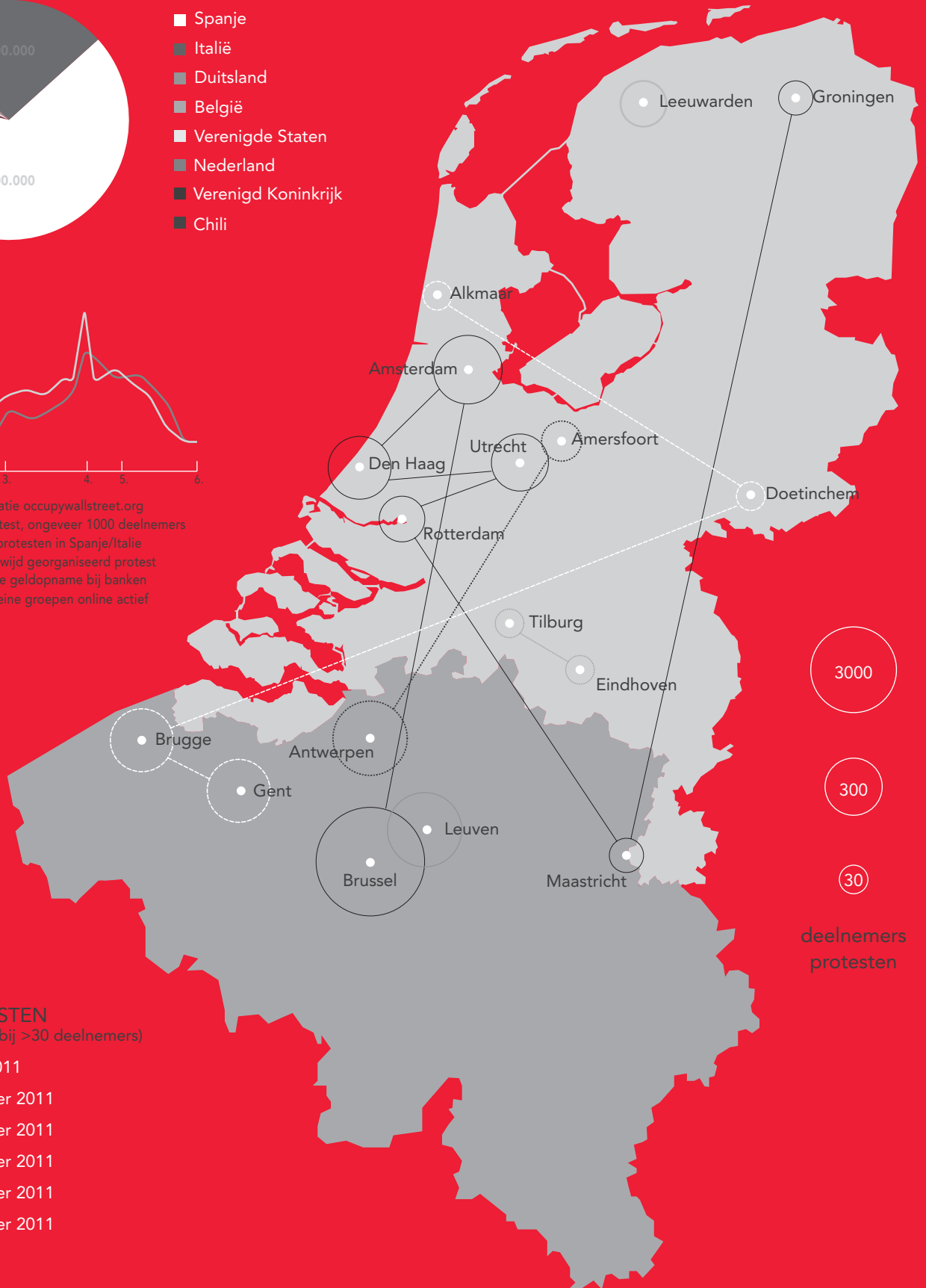
- Spanje
- Italië
- Duitsland
- België
- Verenigde Staten
- Nederland
- Verenigd Koninkrijk
- Chili

ACTIVITEIT

Verenigde staten
Internationaal

1. 09-06-11 registratie occupywallstreet.org
2. 17-09-11 1e protest, ongeveer 1000 deelnemers
3. 29-09-11 grote protesten in Spanje/Italië
4. 15-10-11 wereldwijd georganiseerd protest
5. 05-11-11 massale geldopname bij banken
6. 31-12-11 nog kleine groepen online actief

DATA PROTESTEN

(weergave enkel bij >30 deelnemers)

- 11 mei 2011
- 15 oktober 2011
- 22 oktober 2011
- 24 oktober 2011
- 27 oktober 2011
- 29 oktober 2011

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN